

5623

5624

5625

1888

891.99

Ch. 44

⑧

2011

Ղ. ԱՂԱՅԵԱՆՑ

ԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԱՆՈՒԷԼ

ԵՐՐՈՐԴ ԳՐԶՈՒ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան Մ. Վարդանեանի ** Կ. Պ. Մ. Վարդանյան, Դանոն. ՄԱ.

1893

ԱՐՄԵՆԻԱ ԳՐԱՏՈՒ

ARMENIA BOOK STO

P. O. BOX 62, STA. A

ՖԱՐՈՍ ԳՐԱՏԱՐԱՆ
"FAROS" BOOK STORE
806 S. SOLVAY AVE.
DETROIT, MICH.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

Дозволено ценз. Тифлисъ, 13-го Мая. 1893 г.

113554-Ա2

3124-20-89

ԱԶԸՂՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ՈՐՍՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

Աւետիքը շատ լաւ գիտէր այն առաժը, թէ՛ «վէմն ապառաժի է հանդիպել», բայց չէր ուզում խոստովանել, որ եթէ ինքը վէմ չըլինէր, իր որդին էլ ապառաժ չէր լինիլ։ Մոլեռանդ ծնողները մոլեռանդ էլ զաւակներ կունենան, թէկուզ միմեանց հակառակ գաղափարով։

Գեղամիջով հեռանալիս՝ Արութիւնի առաջը ոչ ոք չը կտրեց. չէր էլ կարծում՝ ոչ ոք, որ նա գլուխը վեր կալած՝ գնում է կորչելու, որ ազատի հօր հալածանքից։ Մի ժամից յետոյ մայրը ձիաւորներ ուղարկեց որդու ետեւից, որ յետ դարձնեն, բայց չը գը-

տան. նա ճամփից շեղւելով՝ մտել էր անտառն ու անյայտացել:

Արութիւնը շատ հեռու չըգնաց. նա պտըտուում էր Լօռու եւ Նիրակի գիւղերում, ուր մի տեղ վարժապետ էր դառնում, մի այլ տեղ տիրացուութիւն անում: մի տեղ նախապանի հետ էր ընկերանում, մի այլ տեղ չօբանի, բայց ոչ մի տեղ մի քանի ամիս չէր մնում, ոչ մի տեղ նրա ոտքը չէր կապուում: Նա կարծես մի բան էր կորցրել, ման էր գալիս որ գտնի, բայց չէր գտնում. չէր իմանում, որ կորածն ինքն է, ինքը պիտի գտնւէր ում եւ իցէ ձեռքով եւ լոյս աշխարհք հանւէր: Շատ անգամ սարից սար, հովիտից հովիտ անցնելով՝ որսորդութիւն էր անում եւ նրանով հոգում իր հագուստն ու կապուստը, թէեւ նպատակն այդ չէր. նա թափառում էր անգիտակից ինչպէս մի վայրենի:

Այս վայրենի վիճակը զարգացրեց Արութիւնի ներքին եւ արտաքին զգացումները, նրա տեսութիւնը, լսողութիւնը, հոտառութիւնը, բնազդումը, մտառութիւնը, նկատողութիւնը,

խորհողութիւնը եւ երեւակայութիւնը: Նա զարգացաւ եւ ֆիզիքապէս: Գարնանային եւ ամառային բացօդեայ կեանքի մէջ, հով ու զով տեղերում, ծաղկապատ լեռներում, անմահական աղբիւրների ափերում, մութ անտառներում եւ ձորերում շարունակ թափառելով՝ Արութիւնը մի բոլորովին նոր մարմին հագաւ, աւելի առողջ ու զօրեղ, աւելի հաստ ու կոպիտ, քան թէ առաջ էր: Ո՞վ կարող էր կարծել, որ Արութիւնը սեւը սիպտակից ջուկել գիտէ, թէ նա երբ եւ իցէ Ալբերտի մթնաբանութեան ծանր լուծի տակ ընկած է, թէ նա Չամչեանը ծայրէ ի ծայր անգիր է արել աշրդի խաղի պէս:

Չընայած արտաքին կոպտութեանը, նա չըկորցրեց օրտի դիւրագգացութիւնն ու քնքշութիւնը: Բնաւորութեամբ երկու սեւերի մի խառնուրդ էր ներկայացնում եւ այդ երկու իրար հակառակ կողմերը մերթ հաշտում եւ օգնում էին միմեանց եւ մերթ կռւում եւ ընկճում միմեանցից, նայած, թէ որտեղ որ կողմն էր աւելի պէտք, կամ որպիսի տրամադրութիւն ունէր հոգին: Բնութիւնը նրան

այնպէս էր կազմակերպել, ինչպէս գարբինը նրա երկսայրին, խանչալը, որի մի բերանը հաստ էր թողել՝ քար եւ քոլ կտրելու համար, միւս բերանը՝ բարակ՝ փափուկ բաները ածլու պէս թռցնելու համար։ Նա մի գազան էր եւ միեւնոյն ժամանակ մի սոխակ։ Գոռում էր գազանի պէս եւ երգում սոխակի նման։ Պատահմունքը երբեմն այնպէս է կրթում մարդու, որպէս կարող չէ կրթել ոչ մի տաղանդաւոր դաստիարակ։ Ո՛վ կարող է արհեստական կերպով տալ մէկին այն, ինչ որ միայն բնութիւնը կարող է տալ, բնութիւնը, որ գիտէ չոր անապատներից մարգարէ յաբուցանել։ Մտածող միտքը, զգայուն սիրտը միայնութեան մէջ, բնութեան գրկում, նրա մեղմ ու ահեղ երեւոյթների ազդեցութեան տակ՝ վերանում է մոլորի եւ յափշտակում մինչեւ երկինք, հմայում, կախարդում է եւ հոգով ու մարմնով անձնատուր լինում մի աներեւոյթ Զօրութեան։ Այնուհետեւ գիտակից ոչինչ չի լինում նրանում։ Նա վարում է ինչպէս մի խենթ, բայց խելքը չբկորցրած, այլ վերացրած, թռցրած գէպի վեր, գէպի

ժարձրը, ինչպէս առասպելական Պեգասը Հէլիոնեան լեռների մթնոլորտում։

Արութիւնը շարունակ մոմտում եւ մըրմոում էր դերւիշի նման։ Խօսակից ընկեր չունենալով, խօսում էր ինքն իր հետ. եւ ի՞նչ օգային ամբողջներ ասես, որ չէր շինում, ինչ ասես որ չէր դառնում «իբր թէ»։ Իրապէս մի մութ անտառում կամ մի լեռան գագաթի վրայ նստած՝ երեւակայութեամբ նա վայելում էր աշխարհի բոլոր վայելչութիւնը, բոլոր փառքը, պատիւը, երջանկութիւնը, ընկնում էր եւ սարսափելի նեղութիւնների մէջ, բայց ամեն տեղից դուրս էր գալիս յաղթութեան դրօշակը ձեռին։ Եւ ինչքան բարիք էր հասցնում մարդկութեանը, ինչքան երջանկացնում նրանց եւ փոխարէնը վայելում նրանց գովասանքն ու օրհնութիւնը։ Իեմոսթենէսի պէս ճառեր էր ասում եւ ատենաբանութիւն անում, Քեօբոզլու պէս երգում էր յաղթական եւ քաջութեան երգեր, Քեարամի պէս ողբում էր եւ փնտրում իր Ասլուն։ Նրգում էր եւ անպաւորաստից առանց կանգ առնելու, ինչպէս շուշուր, որ կընշանակէ ոտանաւորով ազատ

խօսող: Այդ ընդունակութիւնը նրա մէջ նման էր ճարպիկ լարաղացի եւ զօրեղ ըմբշի ոգեւորութեան: Այդ ոգեւորութիւնը տեսանելի եւ շօշափելի է: Ըմբիշները ուռչում են, նրանց բոլոր երակները լցում է արիւնով: Լարախաղացները թեթեւանում են, կարծես թեւաւորւում են: Այս միեւնոյն վիճակի մէջ են ընկնում եւ աշըղները ոգեւորւած ժամանակ, մանաւանդ իրար հետ բաւ մտած ժամանակ: Արութիւնը ոգեւորւում էր թէ ըմբշի, թէ լարախաղացի եւ թէ աշըղի նման: Նա զօրեղ չէր առաջինի ուժից, երկրորդի ճարպիկութիւնից եւ երրորդի ճարտարութիւնից: Միայն սաղ չունէր, եւ ոչ ածել գիտէր: Հայրը չէր թող տւել սովորելու: Նա շրլի էր ածում, որովհետեւ հեշտ էր դրա ձեռք բերելը: Ինքն էր շինում: Բայց շատ էր ցանկանում մի սաղ էլ ձեռք բերել եւ իսկական աշըղ դառնալ՝ աշըղութիւնը բարենորոգելու նպատակով: Այդ ժամանակ լաւ աշըղները շատ մեծ հռչակ եւ հեղինակութիւն ունէին ժողովրդի մէջ եւ մեծ յարգանք ու պատիւ էին վայելում: Բայց Արութիւնն ընդդէմ էր նրանց թէ յանգա-

հիւսութեան անճոռնի ձեւին, թէ թուրքերէն երգելուն եւ թէ մանաւանդ նրանց չափից դուրս ստայօդ պատմութիւններին, որոնցով շարունակ նախապաշարմունքի մէջ էին պահում ժողովրդին: Դրանք Աւետարանի եւ Աստուածաշնչի պատմութիւնները ծաղկացնում էին եւ պատմում այնպիսի աւելւածներով, որ տէրտէրների բերանը բաց էր մնում:

Մէկ անգամ լսեց, որ Հայդարբէգ գիւղը մի շատ անւանի աշըղ է եկել, թէ նա աշըղների հետ է բաւ մտած եւ սաղերը ձեռքներիցը խլած, մտքումը գրաւ գնալ նրա հետ բաւ մտնել, յուսալով՝ որ անպատճառ կը յաղթի եւ սաղը ձեռքիցը կառնի: «Արով» եանցի ասած, խանջալիս քարը հօ չի վէր ընկնիլ, մի աշըղ էլ ես կը դառնամ, ասաց Արութիւնն ինքն իրան: «Եթէ ես կը յաղթեմ, սաղը ձեռքիցը կառնեմ, իսկ եթէ նա կը յաղթի, ես իմ հրացանս կը տամ իրան, բայց յետոյ մի թաքուն տեղ առաջը կը կտրեմ, համ իմ հրացանս կը խլեմ ձեռքիցը՝ համ իր սաղը: Թող գնայ՝ որտեղ որ իրանը կասի, իմն էլ էնտեղ ասի: Դրանց օյին գալը մեղք

չէ. քօշի նման դռնէ. դուռը ման են գալիս, փողովորդին սուտ սուտ բաներ հաւատացնում. յետոյ որ մի ուղիղ բան ես ասում, էլ չեն հաւատում. ասում են՝ գիժ ես: Դէ որ գիժ եմ, գիժ եմ, ես էլ գժութիւն կանեմ: . . .

Այսպէս մտածելուց յետոյ Արութիւնը ճանապարհ ընկաւ գէպի Հայդարբէգ գիւղը: Արժանի է նկարագրութեան նրա այդ ժամանակաւ հագուստը: Նա ունէր վայրի վարազի հաստ կաշւից տրեխներ, օրխալուխի փէշերքը հաւաքած էր բրդէ շալարի մէջը, օսի չուխա ունէր հագին՝ փէշերքը վեր կապած, մի մեծ՝ թարաքեամի փափախ ունէր գլխին՝ ճակատի կողմը ներս ծալած: Վայրի այծի կաշւից մի պարկ ունէր շալակին՝ մէջը մի կտոր սեւ հաց եւ մի կտոր էլ թել պանիր: Ատրճանակը մէջքի կողմից գօտիկը խըրած, խանչալը ձախ կողմից կախած, հրացանն ուսը գցած եւ մի հաստազուլիս թաւարդին անունով մահակ ձեռքն առած: Արութիւնի այսպիսի տեսքը՝ նրա երկար հասակի, վառվռուն եւ խոշոր աչքերի, արհա-

մարհող հայեացքի եւ յանդուգն բնաւորութեան հետ միասին՝ շատերին կասկածանքի տեղիք էին տալիս, թէ նա գուցէ մի փախստական աւազակ է: Այդ կասկածն աւելանում էր, երբ Արութիւնին հարց ու փորձ անելիս, նա սուտ չէր ուղում հնարել, ուղիղն էլ չէր յայտնում, թէ ով է կամ ով չէ: Արութիւնն այդ չէր նկատում եւ ոչ մտքովն անց կացնում, թէ կարող են այդ տեսակ կարծիք ունենալ իր վրայ, եթէ ոչ՝ նա կարող էր նրանց կասկածը փարատել: Նա աւազակութեան ոչ հակում ունէր եւ ոչ ընդունակութիւն. աւելի շուտ քաղցած կը մեռնէր կամ ինքնասպանութիւն կը գործեր, քան թէ գողութիւն կանէր, որովհետեւ նա իր մանկութեան օրից մինչեւ այն օրը մի ամենաչնչին քան գողանալու կամ թաքուն վերցնելու միտք անգամ յղացած չէր: Նրանից կասկածում էին աւելի շիրակեցիք, որոնք մեղք էին համարում ղէնք կրելը, մանաւանդ նրան բանեցնելը. եւ սրա համար էլ շատ յաճախ երկու թուրք երիտասարդ նրանցից մինչեւ յիսուն հոգու իրանց թրերի առաջն էին առ-

նում, ահագին կարաւանի ընդ որ եղները քը-
շում անց կացնում Արփաչայը եւ անհետա-
ցնում:

— Հախն է, ասում էր Արութիւնը, ին-
չո՞ւ ձեզ էլ չէին կոտորում այդ անպիտան-
ները . . .

— Ձանըմ, ի՞նչ կըսէ, բացականչում էին
շիրակցիք:

— Չոռ ու ցաւ կըսեմ... անամօթ յիմար-
ներ, ի՞նչ երեսույ էք երեւում դուք ձեր օղ-
լուշալին. ինչո՞ւ գետինը չէք մոնում: Մեր
գեղի երեխան անգամ եթէ կողոպտուի, նա
կամաջի տուն գնալ հօրն ու մօր աչքին երե-
ւալ. դուք ահագին զուփի տղամարդիկդ ի՞նչ-
պէս չէք ամաչում կողոպտուել երկու թուրք
գեադայի ձեռքով . . .

Արութիւնը հեռացաւ այդ տեղից եւ
գնաց Լօռի, ուր եւ իմացաւ համբաւաւոր
աշըղի գալը: Նա գնաց Հայդարբէգ եւ հան-
դիպեց աշըղին այն ժամանակ, երբ նա ու-
զում էր մի մարաքեա սարքել մի քանի աշա-
կերտների հետ: Մարաքեայի նիւթը պիտի լի-
նէր Գուդի զուշի հէքիաթը: Գիւղի քէթխու-

դաները, քահանան եւ ընդ որ մեծ ու փոքրը
հաւաքել էին քեօխայի տան սրահումը եւ
նստել ծալապատիկ՝ մեծերը թաղիքների եւ
միւսները գետնի վրայ: Արութիւնը մօտեցաւ
աշըղին համարձակ եւ գլուխ տալով՝ ասաց.

— Է՛շխ օլա, ուստա, (աշխուժութիւն
լինի, կամ, կը ցանկամ):

— Էշխն չօխ օլա, սաֆա գեալդն, պա-
տասխանեց աշըղը (էշխդ շատ լինի, բարի
եկար):

Սրանք սկսեցին խօսել թուրքերէն, եւ
կըղնեմ այստեղ նրանց ասածների եւ եր-
գածների թարգմանութիւնը:

Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Լ Ն

Պատուելի վարպետ, չի՞ կարելի արդեօք,
որ մի րոպէ գօտիկ գօտիկ զարկենք, մարի-
փաթ մարիփաթի (այսինքն փորձենք մեր ուժն
ու շնորհքը, բան մտնելով): Եւ լսել եմ քո
համբաւաւոր անունը եւ եկել եմ, որ քեզ
հետ բան մտնեմ. յոյս ունիմ, որ չես հրա-
ժարւիլ:

Ա շ Ը Ղ

Գլխին վրայ, աչքին վրայ, մեծ ուրախութեամբ, շատ սիրով, շատ սիրուն, շատ բարի . . . Բայց իմ սիրելի, իմ աչքիս լոյս, ես տեսնում եմ, որ դու աշըղ չես, դու սաղ չունիս, կամ սաղըդ խել ես տրել, ինձ մօտ առանց սաղի եկել։ Ո՛չ, այդպէս չեն լինում ինձ մօտ եկողները։ Նրանք սաղով են գալիս եւ առանց սաղի գնում։ Սիրելիս, դու մոլորւած ես, քահիլ ես, քեզ խաբել են։ Իմ գիրն այնպէս գիր չէ, որ ամեն մարդ կարդայ. իմ ջուրն այնպէս ջուր չէ, որ ամեն մարդ խմի. ես այնքան խոր եմ, ինչքան ծովի յատակը, այնքան բարձր, ինչքան Մասիսի գագաթը։ Ի՞նչ կասես, «ա՛ն էա՛ր» (դու լաւը, այսինքն ինձնից լաւը՝ եթէ կարող ես, դու ասա)։

Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Լ Ն

(Մտքումը). Այս ի՞նչ ճարտար մարդ է՝ սրան կարելի չէ յաղթել։ Ե՛հ, ի՞նչ եմ հոգում, ինչ կը լինի՝ կըլինի, ձու հօ չեմ, որ

կոտրւիմ (բարձր) Գիտես ի՞նչ կայ, վարպետ. դու ճշմարիտ ես ասում, ես աշըղ չեմ. ուզում եմ աշըղ դառնամ, բայց սաղ չունիմ։ Քո սաղը իմ աչքումն մտել է։ Արի բա՛ս մտնենք, հիմի ինչ կը լինի՝ կը լինի։ Եթէ դու կը յաղթես, ես իմ հրացանս քեզ կըտամ, որ «Ղուիմ—Բախչասարայի» է, երկու հարիւր մանէթով է առնւած։ Թող վկայ լինին էս քէթխուդաները։ Բայց եթէ ես կը յաղթեմ, որ Աստուծով յոյս ունիմ, այն ժամանակ, ինչպէս աշըղների օրէնքն է, դու քո սաղը մեծահոգութեամբ ինձ կըտաս։

Ա շ Ը Ղ

Շատ լաւ, յոյժ բարի։ Բայց դու աշըղների կանոնը գիտե՛ս. դու գիտե՛ս, որ սկզբի ասելու իրաւունքն իմն է, սրովհետեւ դու ես եկել ինձ մօտ, դու ես ուզում իմ սաղը ձեռքիցս առնել, որ էրազումդ էլ չես տեսնիլ։

Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Լ Ն

Գիտեմ, գիտեմ, բոլոր կանոնները գիտեմ, կարող ես սկսել,

— 25, աշրդիս վախեցրի ասեց Արու-
թիւնն իր մտքումը:

Հարցրին մէկ մէկի անուն, աշրդն ասաց,
որ իր աշրդական անունը Շոհրայի է: Արու-
թիւնն էլ իր անունը փոխեց, ասելով՝ իմ
անունն էլ Քերօբէ է: Արութիւնն իր մա-
հակը սազի ձեւով բռնեց եւ ծունկ չոքեց
աշրդի դիմացը: Սկսեցին առաջ ու առաջ
խաղով պարծենալ: Բայց որովհետեւ սկզբի
ասելու իրաւունքը աշրդինն էր, նա առաջ
սկսեց. Արութիւնը պարտաւոր էր հետեւել
նրա խաղի «ղաֆիային», որ նշանակում է
դուռնու Աշրդական խաղի բոլոր տները մէկ
դռնով պէտք է դուրս գան, այսինքն մի
յանգի վերջաւորութիւնով: Արութիւնն եւս
պէտք էր նոյն յանգի վերջ տար իր տներին,
ինչ յանգի որ վերջացնէր աշրդը, եթ ամ-
ամ, եթէ ան՝ ան, եթէ ազ՝ ազ, եւայլն:

Շ Ո Տ Լ Ա Յ Ի

Ընդունիր ողջոյնըս, աշխոյժ պատանի,
Համարձակ քաջի պէս դուրս արի մէյդան.

Թող չելնէ աստարեզ, ով շնորհք չունի,
Աշրդ անուն տալը նրան չէ արժան:

Զ Ե Ր Օ Ր Է

Պընդունեմ ողջոյնդ, պատուելի վարպետ,
Եւ կրտամ խօսքերդ մէկ մէկ պատասխան,
Չեմ մնալ քո առջեւ բթամիտ, անգէտ.
Համարձակ կանգնող եմ քո դէմ յանդիման:

Շ Ո Տ Լ Ա Յ Ի

Պանչել եմ անունը Մշու Սուլթանի,
Որ մարդին համարդի նա մոհրաջ չանի.
Երեւի քաջ լինել դու չես արժանի,
Քեզնից պէտք է խել քո զէնք՝ հրացան:

Զ Ե Ր Օ Ր Է

Քանց եմ արդեօք թէ ոչ, այդ շուտ կտեսնես,
Երբ ինքրդ քո զէնքից՝ սազից կըզրկես,
Ձուր ասած խօսքերդ կրկին յետ կառնես,
Պասես՝ մեղայ եմ քեզ, ինչ արիր, եաման:

Շ Ո Տ Լ Ա Յ Ի

Եւ ոսկեթել սազին շատերն են հաւնել,
Շատերն են քեզ նման խել ցանկացել.

Բայց իրանք են իրանց սաղիցը զրկել,
եւ սարսափած փախել մինչեւ Հնդստան:

Զ եր օ ը է

Ես փախչող պտուղ չեմ, բնաւ չըկարծես,
Լաւ կանես, այդ յուսով քեզի չը խաբես,
Գիտեմ որ փախչելու ինքդ սովոր չես,
Բայց հիմա կը փախչիս մինչեւ Զինաստան:

Շ ո Յ Լ ա յ ի

Դու որ կաս, բմբուլ ես, ես որ կամ, քար եմ,
Կարծում ես, թէ ես էլ քեզ պէս անճար եմ.
Սպասիր, քո առջեւ մի թակարդ լարեմ,
Որ դու ընկնիս մէջը ճնճողկի նման:

Զ եր օ ը է

Ես թակարդ լարող եմ, թակարդ ընկնող չեմ,
Ինչ ինչ պէտք է ասես, որ ես չըգտնեմ,
Բայց քո վրադ այնպէս մի քար կը դնեմ,
Որ հէնց մնաս տակին այժմ եւ յաւիտեան:

Այստեղ քեթխուղաները խնդրում են,
որ վերջ տան պարծենալուն եւ իրանց ինք-
նագովութեանը, ասելով՝

— Դրան վերջ չըկայ. դու կասես, նա կա-
սի, մինչեւ որ պրծնէք, Սառածանից իրեք
խնձոր վէր կընկնի, որ ասենք՝ մէկն ասողին,
մէկը՝ լսողին: Շուտ արէք, թէ բան ունիք
ասելու, ասեցէք, տեսնենք որդւո՞ք էք յաղթ-
ւում, որդւո՞ք չէ:

Շ ո Յ Լ ա յ ի

Դուք շատ էք վաղու՛մ, թող լինի այդպէս,
Սրա պէս պարծեցողին չեմ անիլ անտես.
Աշըղ Շոհրային եմ, գիտուն, սրտատես,
Կեանքումս չեմ եղել ցածրոգի, անբան . . .

Զ եր օ ը է

Քո բոլոր գիտութիւնդ ինձ վաղուց է յայտ,
Մի նայիր, որ սազի տեղ ձեռքումս է փայտ.
Անբախտ Քերօբէն եմ, աշըղ եմ անյայտ,
Ո՛հ թէ այսպէս մնամ մինչ օրն իմ մահւան...

Ինքնագովութեանը, ըստ սովորութեան
հետեւեց հարց ու պատասխանը, որով պիտի
երեւէր յաղթողն ու յաղթւողը:

Շ Ո Տ Ն Ա Յ Ի

Լսիր, թէ գիտուն ես, ով քաջ ձեւացող,
Այն ով էր, որ աղբիւր հանեց ոսկորից.
Այն ինչ պողաւոր էր, որ երեսին ունէր քօղ.
Ո՛վ է ծնւել երկու անգամ մօր փորից:

Ք երօք է

Ես քո ասածներին կամ պատրաստ լսող,
Սամսոնն էր, որ աղբիւր հանեց ոսկորից,
Պողաւոր՝ Մովսէսն էր, որ երեսին ունէր քօղ,
Յօնան ծնւեց երկու անգամ փորերից:

Շ Ո Տ Ն Ա Յ Ի

Ի՞նչ ծառ է, որ անհող, անջուր է բսնում,
Առանց տերեւների ճղներ է գցում.
Ի՞նչ բանն է սուր քան թուր սրտի մէջ ցցւում.
Այն ինչ արարած է որ ծնւեց հօրից:

Ք երօք է

Բախրի եղջիւրները անհող, անջուր են բսնում,
Առանց տերեւների ճղներ են գցում,
Դառը խօսքն է սրտում սրի պէս ցցւում,
Քո կարծիքով Եւան ծնւել է հօրից:

Շ Ո Տ Ն Ա Յ Ի

Այն ով էր որ սայլով երկինք վերացաւ.
Սողոմոնն իմաստունը ի՞նչ բան չիմացաւ.
Կարմիր ծովը քանի տեղից պատռեցաւ,
Շահլային եմ շատ լաւ տեղեակ բոլորից:

Ք երօք է

Եղիան էր՝ կառքով երկինք վերացաւ.
Սողոմոնն իմ պէսի միտքը չիմացաւ.
Կարմիր ծովում տառներկու տեղ բացւեցաւ.
Քերօքէն եմ, շատ ու շատ գոհ այս օրից...

Նօբաթն ընկաւ Արութիւնին, որ այժմ
Նա հարցնէր եւ աշըղը պատասխանէր. Նա էլ
սկսեց, բայց ոչ թուրքերէն, այլ հայերէն, որ
նոյնութեամբ դնում ենք այստեղ:

Ես քո սուտ հարցերը մէկ մէկ լուծեցի,
Ձեմ ուզում հետեւիլ քո մոլորութեան.
Հենց հիմի մի թեթեւ բան մտածեցի՝
Ո՛վ է հիմքը դրել Հայոց ազգութեան:

Շահլային մնաց լուռ, սփրթնած, չի-
մացաւ ինչ էր պատասխանել, բայց քէթխու-

դաներն ստիպեցին Արուսիւնին, որ նա աւարտէր իր խաղը. նա էլ շարունակեց. —

Եթէ դու գուէիր Հայոց քաջերին,
Մի համբոյր կրտայի սաղիդ սիմերին,
Բայց դու հաւատում ես շինծու բաներին,
Չըզիտես ո՛վքեր են Արամ ու Տիգրան:

Քեզ Սուրբ Կարապետը շնորհք է տըւել,
Պարզամիտ ամբոխին սուտ բաներ ասել:

Դու հայերէն անգամ չըզիտես երգել,
Որտեղից կիմանաս ո՛վ էր Գայլ Վահան:

Ես խեղճ Քերօքէն եմ՝ սարէսար ընկած,
Մնապաշտ հօրիցս զրկւած, հալածւած,
Թէ դու էլ լինէիր ինձ չափ կարդացած,
Կերգէիր անդադար Հայ ու Հայաստան: . .

— Ելվալս, ասաց աշըղը, սաղը դնելով
Արուսիւնի առջեւ: Արուսիւնը սաստիկ ուրախութիւնից չիմացաւ ինչ էր ասել, արդեօք քեօսօղլի, թէ մի աղբային երգ. յանկարծ միտն ընկաւ իր սովորական բայաթին, որ ավեն, արախ, րոպէում երգում էր, եւ սկսեց երգել: —

Աշըղ ըմբռնեց քեղակ, որովհետեւ

Մըհանի կանչիմ քու տեղակ, նմոյս
Ախճիգ չըմ թա հրմանչիմ: —

Տղայ ըմբռնեց ծիւղը կանչիմ: . .

Այս բայաթին միշտ հին հանելուկ է,

Խաչենու բարբառով ասած. շնանկում է

գրած բան, գիրք, նամակ: Արուսիւնը այս

բայաթին ասեց ու սաղը վեր առաւ գնաց:

— Ես ո՛վ էր, տղէք ջան, բացականչեց
քեթխուրաներից մէկը զարմանալով, երբ որ

Արուսիւնն արդէն հեռացել էր բաւականին,

ապշուրեց իր ծիւղը: — Զմարիտ, էս ի՞նչ զարմանք էր:

— Ես ի՞նչ հրաշք էր: . .

— Տեսնես երկնքիցն էկաւ, թէ գետնի
տակիցը: . .

— Եւ արաք սպտանայ էր, թէ հրեշտակ: . .

մարդը չէր կարող իմ ձեռքը սաղ խելի: Ես գիտեմ որ...

— Ուստէն ճշմարիտ է պահում, տղէք ջան, միջամտեց տէր Կարապետը, — բա թամաշա չարիք նրա վառւած էրեօին, կառնայիր Ստեփաննոս Նախավրկայի էրեօն ըլի... Անումն ինչ էր նրա...

— Քերօքէ... . . .

— Որ ասում եմ... . . . Հաւատացէք, նա հրեշտակ էր, մարդի շոր հագած, էն էլ թուրքի. ախրը սուրբերը չիմ էլ թուրքի շորով են էրեւում... . . .

— Աստուած դրա ոտն ուղուրով անի մեր գեղի համար. տեսնես՝ ինչ կընշանակի... . . . քօռօնգատի՝ մեր գրեացն էլ ըստի չի թէ մի գրին մտիկ էր տըւել, տեսնէինք ինչ ա ասում... . . .

— Գրեացն ինչ ա իմանում, թէ հրեշտակի գալն ինչ կը նշանակի, ասեց տէր հայրը, — բայց ես տեսնում եմ, որ հիմի Աստուծո աչքը քաղցրացել ա մեզ վրայ, մեր ազգի վրայ: Բա չըլտեցինք, որ ասեց — Եթէ դու գովէիր Հայոց քաջերին,

Մի համբոյր կը տայի ժողովրդ սիմերին... Մեր Գէորգն ու Բաղդասարը հիմի Թիփլիզ են, ընդիանց գրեր են ուղարկում, որ ես կարթամ, դուք անկաջ դնէք, բայց, մեղքս չեմ թաքցնիլ, ալարըս էկել ա, թէ կարթամ: Գրում են, թէ «Ժողովուրդիդ քարոզի...» էլ չեն գիտում թէ Ժողովուրդի գլուխն էն քան ա հաստացել, որ մամռնակալել ա: Էդ Քերօքէն՝ ո՞վ գիտէ՝ հիմի նրա համար էկաւ ուստի սաղը խելց, որ ինձ զգուշացնի, միտս բերի մեր էրեխոց գրածը, թէ չէ՝ մի օր էլ կը գայ իմ փիլոնը կը խլի... . . . Ուստա, Աստուծով մխիթարւես. լաւ է, շատ մի նեղացնիլ սիրտդ, Աստուած ողորմած է, մի նոր սաղ կառնենք քեզ համար. օրհնեալ լինիս, դու էլ այսուհետեւ հեյեւար ասա, ինչ որ ասում ես... . . . Հայոց լեզուն Աթամի լեզուն ա, ամեն լեզւից հարուստ, ամեն լեզւից քաղցր: Էս սահաթը մեր Նարեկի նման գիրք ոչ մի ազգ չունի, չունքի ուրիշի լեզուն աղօթք անելու համար յարմար չի գալի. բայց Հայոց լեզուն էնպէս լեզու ա, որ ամեն բանի էլ յարմար ա գալի. կուգես

ինչ եմ ասում. ես քեզանից խաղ չեմ ուզում: — «Կարդա» . . . «ականջ դնենք» . . . Ես ինքեանց կարդում, ինձ կարդացրել են, որ ես կարդամ . . . — Դէ ասա՛ չեմ գիտում, էլ ի՞նչ ես կրկնում. դու որ տէրտէր ես, չես գիտում, ես ինքեանց կը գիտենամ. էլ ո՛ր ես վրաս ծիծաղում . . . Թողենք տէրտէրին ու աշըղին, որ իրանց վէճը շարունակեն, մինչեւ մի խելքը գլխին մարդ դուրս կը գայ եւ կը որոշէ, թէ նրանցից որն է մեղաւոր եւ որն արդար, իսկ մենք զնանք Արութիւնի մօտ: Արութիւնը հեռացաւ զնաց, մտաւ մի քարայր, եւ սկսեց փորձել, որ տեսնէ կարող է ածել սաղը թէ ոչ: Սպասեցէք, շուշուրացընում է աշըղների եղանակներից եւ ճնկճընկացնում սաղը, բայց չի կարողանում ներդաշնակութիւն ձգել բոլոր թելերի մէջ, չի իմանում, թէ մատը ո՛ր փարդի վրայ պէտք է դնէ: — Զէ, չի լինում. Ես սուրբ Կարապետ,

չանգլի սուլթան, չանգլի փիր . . . երգեմ, երգեմ, երգելով լաւ դուրս կը գայ . . . Թորդանէն Եփրատ բերին, Մշու սարին հաւանեցար, — Բանիւ ջորաւ ծնկովն մեզ զարմանք հրաշք ցուցար . . . — Զէ, չի ըլլում, սուրբ Կարապետ չի օգնում . . . սուրիշ երգ երգեմ . . .

Քրիստոսայ էք, անկաջ կալէք, լսեցէք, Լաւ իմացէք պատուիրանն Աստուծոյ, Մաթոս, Մարկոս, Լուկաս, Ուհան գրեցին Զորս կօխ Աւետարանն Աստուծոյ:

— Զի լինում, չէ . . . վերի սիմերը շատ են թուլացել, պէտք է սրանց ոտներին մի քիչ հուփ տալ, որ հաստ ձայն չը հանեն . . . Ահա . . . կտրուեց ռիմը. հիմի ես ինչպէս շինեմ. Բայց ի՞նչ վնաս ունի, մէկ սիմն էլ պակաս լինի թող. միւսը փորձենք: Օհո . . . այս էլ կտրուեց. բայց այս. ասի վրայ դեռ շատ կայ. փաթաթաթ. տեսնեմ հասնում է . . . Ախո՛ս, կարճ է. Ե՛հ, մի նոր ցաւ գտայ ինձ համար. մինչեւ ես որս հետ կը հաշտուիմ, աչքումս մազ կը բռնի: Մէկ ասող

լինի թէ սաղը քո ինչին էր պէտք, որ վեր-
ցրիր բերիր, խեղճ աշըղին էլ առանց սաղի
թողեցիր: Յաղթեցիր, բաւական է, էլ ինչ
կանէիր սաղը: Նշմարիտ, ինչ պէտք է անեմ
ես էս սաղը. տանեմ էլ յետոյ իրան տամ,
այսեմ, առ, վարպետ ջան, քո սաղն ինձ
պէտք չէ . . . Բայց չէ . . . յետ գնալը
լաւ չէ, ով գիտէ ինչ կարող է պատահել:
Ես գիտեմ ինչ կանեմ այս սաղը: Ես սրան
կը տանեմ Ջալալօղլի կը ծախեմ, ստացած
փողովս գնդակ ու վառօդ կառնեմ. . . Իսկ
հիմա կերթամ էս մօտիկ փռանգների գե-
ղը: Այս խեղճ կաթօղիները չեն իմանում,
որ իրանք հայ են. դրանց պէտք է հայա-
ցնել: Հէնց որ հասկացրիր, թէ ազգ ասածդ
ինչ բան է, էլ այնուհետեւ ինչ պատճառ
ունին չը միանալու մեղ հետ: Յիմարները
իրանց տունը քանդոււմ են, որ ուրիշ ազգերի
տները ջինն . . . Վեր կենամ գնամ . . .
Այսօր նշանաւոր օր է ինձ համար . . . Յող-
թել. հեշտ է անելը: Աշըղին յաղթելը մի
պատահաւ է, ամեն մարդի բան չէ: Բայց
ինչ կը լինէր իմ դէպքը, եթէ դժար դա-

փիով էր սկսել: Ինքն առաջուց պատրաստած
կը լինէր, ես կը մնայի կապ ընկած: Մէկ
դրանց ասող լինի թէ՛ ով յիմարներ, ոտա-
նաւոր էք ուզում՝ գրեցէք, երգ էք ուզում՝
շինեցէք, էլ դափիւս որն է: Մարդ իմանայ,
որ ժամանակից է այդ ձեւը մտել մեր մէջ,
կամ արդեօք հայի հնարած է, թէ հետե-
ւողութիւն է ուրիշ ազգի: Ի հարկէ սա մի
հետեւողութիւն կը լինի, հայն այսպէս յիմար
բան չէր հնարիլ. սա արաբացու բան է, էն-
դուր էլ աշըղների հին խաղերը բոլորն էլ
արաբերէն է . . . Մէկ ինձ ասող լինի, թէ
դու ինչ տեղից գիտես. ինչի՞ ես խելքիդ զու-
տալիս, կարելի է թէ փարսերէնն էլ է այդ-
պէս. միթէ քիչ խաղեր կան փարսերէն . . .
Ձէ, այս ոչ դք չի իմանալ, եթէ ոչ՝ պարոն
Հախլեբդեանն էլ կիմանար, որ այս մասին
ոչ մի խօսք չի ասել եւ գիտութեամբ թէ ան-
գիտութեամբ լուել է, եթէ ոչ՝ ինչ կը նշա-
նակէ:

«Սայաթ-Նովա գերեզմանն Հինգ, Հաբաշ,
Արաբ մի անի: Այդ միեւնոյն է, եթէ ասէր՝
Սայաթ-Նովա գերեզմանն հուն, զրկեւ»

առաջ մի անի, կամ՝ «ճօն, դերձիկ, դառա՞ք մի անի» . . .

Ով որ աշըղի դափիի նշանակութիւնը չի իմանում, Սայաթ-Նովի սեւ արաբը նրա աչքին չի երեւում, կամ կարծում է, թէ բանաստեղծը դրանով մի մեծ միտք է ուղեցել յայտնել, մինչ դեռ նրան՝ դափիի համար՝ պէտք է եղել առ վերջաւորութիւնով մի բառ, նա էլ դրել է «Արաբը» հինգն ու հաքաշն էլ առաջից շարել, որ արաբը մենակ չը մընայ. մեծ մեծ բառեր, մէջը դատարկ . . . Աշխարհքումս մենակ աշըղները չեն մոլորւած, հէնց ամենքն էլ մոլորուած են: Բայց ի՞նչ կը նշանակէ մոլորւած. միայն ես եմ մոլորւած, որ չը գիտեմ, թէ ինչ եմ անում, ինչի՞ եմ ման գալիս ու մինչեւ երբ պիտի այսպէս աննպատակ թափառեմ. չըլնի՞ թէ ճշմարիտ՝ ես խելագարւած եմ, բայց ինքս չեմ զգում, չեմ հասկանում . . . Գնամ, գնամ այդ գիւղը, կարելի է թէ ինձ այդտեղ վարժապետ են շինում, եւ ի՞նչ զարմանալու բան կը լինի: Եթէ կորցրած էշեր պտրոզ Սաւաղը կարող էր թագաւոր դառնալ, ես ինչու վար-

ժապետ չեմ կարող դառնալ, որ կորած էշեր չեմ պտրում, այլ խելքը գլխին մարդիկ: Գրնամ, գնամ, Աստուած ողորմած է, եւ ողորմած է չափից դուրս, անսահման ողորմած է: Նրա համար միեւնոյն է՝ խելօք է մարդը թէ յիմար, կամ մարդ է, թէ կատու: Նա իր ողորմութիւնը հաւասարապէս տարածում է քոլոր արարածների վրայ: Եթէ այդպէս չը լինէր, էլ քար քարի վրայ չէր կանգնիլ: Բայց ես մոլորուածս՝ ուզում եմ, որ ինձ վրայ նա մի առանձին ուշադրութիւն դարձնի. չէ՞ որ հարկը ոչխարի միջից տէրը միայն մոլորւածին է փնտրում . . . Բայց այս աստ, թէ ես ոչխար հօ չեմ. եթէ այդ քանը խելքս կտրում է, կը նշանակէ Աստուած իր անեղիքն արդէն արել է» . . .

Առանձնութիւնը եւ վայրենացնում է մարդուն եւ փիլիսոփայ է շինում: Արութիւնը չէր վայրենանում, նա կարող էր մի նորատեսակ փիլիսոփայ դառնալ, եթէ թոյլ տար նրան իր տաքարիւն խառնւածքը: Նա չա-

փառանց գիւրագրգիռ, չափազանց գիւրազգաց էր փիլիսոփայութեան համար: Նրա բոլոր դատողութեան մէջ փիլիսոփայութեան հոտ ու նշան չը կար: Նրա բոլոր ուղիղ կամ խելօք ասած բաները մի սրտի փղծուկ էին, կիրք դարձած զգացողութեան արտայայտութիւն: Այդպէս էր կազմակերպւած նրա անհատականութիւնը, նրա հոգու առանձնայատկութիւնը:

Արութիւնը սաղը թաքցրեց քարայրի մէջ, իսկ ինքը գնաց մօտակայ փռանգների գիւղը Շարչաբետ: Գեղամիջովն անցնելիս մի մարդ տեսաւ, որ տան կտուրի վրայ կանգնած՝ ծըխում էր երկայնակի ծխամորճը (չիբուխը): Արութիւնը նրան մի քանի անգամ տեսել էր իրանց տանն իջեւանած եւ գիտէր որ նա Բարսեղ քեահեան էր, մի պատւական եւ հիւրասէր մարդ, որ քառասուն տարի շարունակ քեահիութիւն էր արել: Արութիւնը մօտեցաւ նրան եւ Բարսեղ քեահեան իսկոյն ձանաչեց նրան: Նա չէր իմանում, որ Արութիւնն իրանց տանից խռոված էր. նստեցրեց մօտը եւ հարցրեց թէ «ինչպէս էր Աւետիք

եղբօր քէֆն ու հալը» եւ երբ խօսք ընկաւ Արութիւնի մասին, նա պատասխանեց, որ այդ մասին յետոյ կը խօսի նրա հետ:

Արդէն երեկոյեան ժամասացութեան ժամանակն էր: Գիւղի ծխատէր քահանան դուրս եկաւ տանից, երկայնակի չիբուխից մի թանձր ծուխ բարձրացնելով՝ նայեց արեգակին, տեսաւ որ դեռ կարելի էր մի փոքր սպասել, քայլերն ուղղեց գէպի Բարսեղ քեահեան: Տէր հայրը դեռ շատ հեռու էր, որ Բարսեղ քեահեան ոտքի կանգնեց, մի փոքր ուշ՝ նրան հետեւեց եւ Արութիւնը:

Տէր հայրը նստեց նրանց մօտ մի քարի վրայ եւ Արութիւնին թուրք հովիւ, ուրեմն եւ գող, կարծելով, ատոց Բարսեղ քեահեային.

— Զօ Փարսեղ, ասիգ ուրգից է, Քափանագու չօբանն է, հէ՛ . . . Զօ աղամ, մեղի գլխն մը չենէ՛ . . .

— Զէ, տէր խայր, խայ է, Խաչնւայ է. . .

— Խողարանձ է, հէ՛.

— Ի՞նչ գըսես գը, աղեկ կարգալ գինայ, մերին Աւագիք ախպօր մանչն է . . .

— Ըղևորտ գրեսես գը. ձօ մանչիկս, ո՛ւր կերթաս գը . . .

— Ես այստեղ եմ եկել, տէր հայր, ուրիշ տեղ չեմ գնալու: Ես լսել եմ, որ դուք ուզում էք ուսումնարան բանալ ձեր գիւղումը, բայց վարժապետ չունիք: Ես կարող եմ վարժապետ լինել, եթէ կը կամենաք եւ կընդունիք:

— Աղանգ. իշտէ՛ . . . Էղնելու պան մը չըսիր . . .

— Խնչո՛ւ համար.

— Քուգին միտքն ի՞նդոր է, դու խայ ես մենք գաթօլիկ, ագիգ ի՞նչ ըսել է. «Էգուր քըզի խայ ընեմ» դէյի ըսել չէ՞ մի . . . Ֆիռանգին ու խային մէջ միապանուտէն կեղնի՛ հէջ:

— Խնչպէս թէ՛ «Էգուր խայ ընեմ քըզի». միթէ դուք հայ չէ՞ք, նո՞ր պիտի հայացնեմ ես ձեզ. դուք որ ձեր անունը փռանկ էք դրել, հենց իմանում էք թէ փռանգսուզ էք դառնել. ո՞ր փռանգսուզը կը յիմարանայ՝ իր ազգութիւնը չըճանաչել եւ իր ազգային կրօնը մի օտար կրօնի հողաթափ շինել: Վերջապէս

եւ կրօնի վարժապետ չեմ, ձեր կրօնը դուք ինքներդ էլ կարող էք սովորեցնել: Բայց եթէ դուք ձեր ազգութիւնը չէք ուրանալ, ազգութեան չէք լինիլ, ես կը սովորեցնեմ ձեր որդւոցը. Հայոց ազգի պատմութիւնը: Գիտութիւն էլ, որքան ես ունիմ, բոլորն էլ կը հաղորդեմ նրանց դիւրին ոճով. վերջապէս ուսում կը տամ, գրել կարգալ կը սովորեցնեմ . . .

— Խայոց բառմուտէն որի՞ն գրեսես գը. ինն գռաբաշտներու խմար գրեսես գը.

— Այո՛, հին կռապաշտների, բայց որոնք աւելի առաքինի, աւելի հայրենասէր եւ ազնիւ մարդիկ են եղել, քան թէ այժմեան հայերից շատերը, որոնք թէպէտ կռապաշտ չեն, բայց պապապաշտ են, որ կռապաշտութիւնից էլ ստոր բան է: Վերջապէս հին հայերը հօ միշտ կռապաշտ չեն եղել: Մեր Աբգար թագաւորի ժամանակից սկսած հայերը խաչապաշտ դարձան Թադէոս եւ Բարթողիմէոս առաքեալների քարոզութեամբ եւ վերջը Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի: Ես այդ բոլորը կը պատմեմ: Ես այն էլ կը պատմեմ, թէ ի՞նչ պատճառներից, ինչ հանգամանքներից ստալի-

պաճ՝ եւ որպիսի որոմնացանների շնորհիւ մի եւ նոյն ազգի, մի եւ նոյն եկեղեցու հաւաքատ որդիքը բաժանել են միմեանցից եւ այժմ իրար խորթ եղբայր անգամ չեն համարում եւ փոխադարձաբար իրար աւելի են ատում քան մի բոլորովին օտար եւ մինչեւ անգամ չբրիստոնեայ ազգի Այս րոպէիս դուք ամօթ էք համարում եւ մինչեւ անգամ մեղք՝ ձեզ հայ անւանելու եւ չէք զգում, որ դա մի հայրուբայութիւն է . . .

Տէրտէրը նկատեց, որ Արութիւնը վրտանգաւոր քարոզիչ չէ, որովհետեւ գիժ է, ու չը դարձրեց այլ եւս նրա խօսքերին եւ մի աւելի խոհեմ մարդու դիրք բռնելով՝ վերկացաւ գնաց ժամ:

Բարսեղ քեահեան Արութիւնին տարաւ իր տուն, ուր ներս մտան թէ չէ՝ աղջկէքն ու հարսները տանուտիրոջ ակնարկութեամբ համբուրեցին Արութիւնի ձեռքը, կատարելով իրանց հիւրասիրական սովորութիւնը:

Ընթրիքից յետոյ Արութիւնը՝ բարկացած լինելով տէրտէրի վրայ՝ սկսեց հայ կաթողիկեների մոլորութեան դէմ շատ բաներ ասել եւ

քարոզել Բարսեղ քեահեային ազգութիւն: Բարսեղ քեահեան, որ մոլեռանդ մարդ չէր եւ սերտ բարեկամութիւն ունէր շատ լուսաւորչականների հետ, համակրում էր Արութիւնի բոլոր ասածներին՝ տաքարիւնութեան վերագրելով նրա համարձակութիւնը քան թէ գրեթէ թեան, բայց ոչինչ չասեց, բացի այս մի խօսքից, թէ՛

— Գուգին ըսածը բիութիւն ջամարտուտէն է մա՛ ինչ պիտ էնէս օր՝ գարբաւորնիս առաջնիս կրփագեն գը, իշտէ, ինքդ ալ գըգեսնես գը . . .

Արութիւնը մտքումը դրաւ, որ էլ այնուհետեւ ոչ ոքի չը յայտնէ որ ինքն այբբեն գիտէ: Լաւ համարեց, որ իրան մի չօրան կամ աւազակ կարծեն, քան թէ գիժ կարդացող: Բայց այսուամենայնիւ նա չզգաց, որ ինքը մի նոր միտք քարոզելու կերպն ու ձեւը չը գիտէ: Նա ոչ տեսել էր եւ ոչ լսել, թէ ինչպէս են վարում եւ ինչպիսի ոճով խօսում նոր միտք, նոր ուսմունք վարդապետողները. գիտենար էլ՝ դարձեալ չէր նմանիլ նրանց՝ հակառակ լինելով այդպիսիներին թէ

Համոզմամբ եւ թէ բնաւորութեամբ, Նա մի ջերմեռանդ Աստուածասէր էր: Նա Աստուծուն ներկայացնում էր իրան Նարեկացու պէս, անսահման բարի, անսահման ողորմած, եւ ոչ նախանձոտ, բարկացկոտ, ինչպէս Մովսէսն էր ներկայացնում: Բայց շատ էր ցանկանում, որ Աստուծո նախանձոտ եւ բարկացկոտ լինէր, վրէժխնդիր լինէր, իր փառքն ուրիշին չր տար. սակայն խոր մտածելով՝ ասում էր, «Եթէ այդպէս լինէր, քար քարի վերայ չէր կանգնիր»: Նրա բնաւորութիւնն այնպէս էր կազմակերպւած, որ ինչ բոլոր էլ անցնելու լինէր նրա ուղեղը, նա կը մնար մի ջերմեռանդ աստուածապաշտ: Աստուծո նրա ամենաբարի Հայրն էր, առանց նրան ինքը զինքը որք կըզգար, զուրկ այն անսահման սիրուց, որ խոր զգացողին մի անմահական կեանք է տալիս, նրա երեւակայութեանը մի արագ սլացումն դէպի վեր, վեր, դէպի անհունութեան ծայրի աշխարհը, «զոր ակն ոչ ետես, ունին ոչ լրաւ եւ սիրտ մարդոյ չանկաւ»: Զգացող սիրտը, երեւակայող միտքը մտունդ է պահանջում, սնունդ է փնտրում

եւ գտնում է միշտ՝ յիրաւի՝ այնպիսի բաներ, որ ոչ աչքը կարող է տեսնել, եւ ոչ ականջը լսել . . .

Առաւօտուն փող վեր կացաւ Արութիւնը եւ մի տաք տաք թանէսպաս խրպըշտելուց յետոյ, ճանապարհ ընկաւ դէպի Զայաթղի: Այդ տեղ ծախեց նա իր ձեռք բերած սաղը եւ նրա գնով բաւական գնդակ ու վառօդ գնեց եւ ընկաւ Լօռա ձորերը: Բայց ինչո՞ւ համար, ի՞նչ նպատակով, ինչի՞ց ստիպւած, այդ հարցմունքները նա ինքն իրան չէր առաջարկում, բայց կարծես մարդկանցից, աշխարհից փախչել էր ուզում եւ միայնութեան մէջ էր գտնում իր միակ մխիթարութիւնը, զրարձութիւնը: Իրաքանչիւր քայլափոխում նա իր ուշադրութիւնը գրաւող մի բան էր տեսնում, եւ այսպիսով նրա միտքն ու երեւակայութիւնը անընդհատ զբաղուած էր լինում, մանաւանդ երբ մի որսի հետք էր գտնում եւ սկսում էր նրա հետքով գնալ: Որսի հետքը նրան անց էր կացնում բաւական մեծ

տարածութիւն, առանց յոգնեցնելու, մինչեւ որ վամ գտնուի, սպանում էր, կամ հետքը կորցնում եւ մի ուրիշը փնտրում: Որսորդութիւնը մի զարմանալի գրաւող բան է, որ շատերի մէջ հարբեցութեան եւ թղթամոլութեան պէս մի բան է գառնում, էլ ձեռք վերցնելու հնար չի ունենում: Արութիւնի երակաները արիւնով լցուել էին, նրա մըկանունքները զարգացել, նա շարժունութեան կարիք էր զգում: Այսպէս մենակ մի քանի օր թափառելուց յետոյ, մէկ օր էլ Մարցայ անտառներումը հանդիպեց արտաքին կերպարանքով իր նման մի որսորդի, կամեղաւ մօտենալ նրան, բայց անծանօթը հրացանը Արութիւնի դէմ բռնելով՝ ասաց.

— Բի՛մ սան, եախըն գեալմա (ո՛վ ես մօտ մի գար):

Արութիւնին որսորդների զգուշութիւնը յայտնի էր. անծանօթի հայի կերպարանքը տեսնելով՝ ասաց.

— Ես թուրք հօ չեմ, ի՛նչ ես թըւանքըդ դէմ անում վրէս, ես հորսկան տղայ եմ, հորսի եմ մանգալիս . . .

— Հա՛ն . . . դէ որ հայ քրքիստոնա ես, լաւ ա . . . Ո՞րդիանցի ես, անումդ ի՛նչ ա, — հարցրեց անծանօթը մօտենալով Արութիւնին:

— Խաչընցի եմ, անումս Ա՛րութիւն ա, դ՞ո՞րդիանցի ես, քու անումն ի՛նչ ա . . .

— Ես էլ Դսեղեցի եմ, անումս Պօղոս ա: Մի քանի այսպիսի լակոնական հարց ու պատասխան իրար տալուց յետոյ մեր հայ սպարտացիքը մօտեցան միմեանց եւ նստեցան իրար կողքի, որ հանգստանան:

Պօղոսն Արութիւնի կատարեալ հակապատկերն էր. նա մի մարմնացեալ կոպտութիւն էր՝ գազանի բնաւորութեամբ, բոլոր զգացումները գազանային էին. նրա ապշութիւնը, զարմանքը, բացականչութիւնը, բարկութիւնը, ոգեւորութիւնը բոլորը բոլորը գազանային էին, իսկ իր կառավարութիւն, տիրապետութիւն չէր կար նրա զգացմունքների վրայ, իայց այսու ամենայնիւ, իբրեւ ընկեր՝ շատ լաւ ընկեր էր, որովհետեւ սրտոտ էր, քաջ էր. նա ընկերոջ համար գուրդ մահու կը տար, երբ տեսնէր նրան նեղ տեղ

ընկած: Երբ որ տեսաւ, որ Արուսթիւնը մի օտարական է, առաջարկեց նրան իր մօտ գնալ, իր տանը մնալ որքան կամենում է եւ իր հետ գնալ որսի: Արուսթիւնը յանձն առաւ եւ տուն վերադառնալիս մի եղնիկ սպանեց, որով ցոյց տաւ Պօղոսին իր ճարպիկութիւնը եւ բարձրացրեց նրա աչքումն իր հեղինակութիւնը, որովհետեւ գնդակը դիպցրել էր եղնիկի ճակատի ուղիղ մէջ տեղը, որ ամեն որսորդի բան չէր . . .

Արուսթիւնը Պօղոսի հետ ընկերութիւն արաւ մի քանի ամիս: Թէ ինչի՞ց գրաււած՝ այդքան մնաց, այդ հանգամանքն ուրիշ քանի կարելի չէ վերագրել, այլ միայն որսամոլութեան: Մի քանի տեղ թակարդ էին լարում ձմեռ ժամանակ, եւ սպասում էին, որ նրանց մէջ պիտի ընկնին մազաւոր կենդանիք — աղւէս, դալա, լիսամ եւ մինչեւ անգամ գայլ: Խրամների անմատչելի քարածերպերում փեթակ էին դնում եւ սպասում էին, որ նրանց մէջ պիտի մտնեն տանը ձագ տաւ՝ փախած մեղուները: Նրանց գնալ՝ մօիկ տալ կուղէր, եւ գնում մօիկ էին տալիս, որ եթէ

յաջողւած էր լինում, վեր էին առնում տանում տուն, իսկ եթէ ոչ՝ ընկնում էին որսի ետեւից երբեմն միասին եւ երբեմն ջոկ ջոկ: Պօղոսն անտառի մարդ էր, որովհետեւ որսորդութիւնը նրա համար մի երբեմնական զբաղմունք էր, այլ արհեստ: Նրա բոլոր հարստութիւնն էր իր մի հատիկ կօլը, երեք հատ գամիռ շները, որոնցով շատ անգամ արջ եւ վարաղ էին որսում, եւ երեսուն թէքառասուն փեթակ մեղուն: Նա չունէր ոչ հայր, ոչ քոյր եւ ոչ եղբայր, այլ մի մայր միայն, որ մի կատարեալ կմախք էր: Այդ չորութիւնը առաջ էր եկել կսկծից: Վեց որդի էր թաղել մին քան զմիւսը գեղեցիկ եւ քաջ, ամենքն էլ մեռել էին որը նոր նշանած, որը նոր պսակւած: Նա ամեն երեկոյ նախատում էր Պօղոսին, որ ձեռք վերցնէ որսորդութիւնից, վար ու ցանք անէ, տաւար պահէ, բայց գազանաբարոյ Պօղոսը սիրով պատասխանել կամ խոստումներով սիրաշահել չունէր, այլ խանջալով էր խօսում մօր հետ, ասելով՝

— Լեզուիդ մ'անիլ, թէ չէ՛նա՝ էս սհա-

Թիս փարչափարա կանեմ: Բայդուշ, հօրըս
գլուխը կերար, ախպօրցս գլուխը կերար՝ հե-
րիք չի՛, հիմի էլ իմ գլուխն ես ուզում ու-
տի՛ . . .

Կսկծաչոր մայրը վախենալուց՝ ցածրա-
ցնում էր ձայնը եւ սգում: Արութիւնի սիր-
տը թէեւ արիւնով լցւում էր ամեն անգամ՝
այս տեսարանին ներկայ լինելով՝ բայց ոչինչ
չէր խօսում, չէր յանդիմանում Պօղոսին, որ
ըստ երեւութին անգթութեան մէջ նրանից
յետ չը մնար: Սակայն առանձին եղած ժամա-
նակ միշտ մխիթարում էր պառաւին եւ յոյս
էր տալիս, որ Պօղոսը կը լաւանայ, միշտ էն-
պէս կոպիտ չի մնալ: Պառաւն էլ Արութիւ-
նին համարելով իւր միակ մխիթարիչը, Պօ-
ղոսից առաւել նրան էր մայրութիւն անում:
Սակայն մէկ օր էլ, երբ Պօղոսն իր կոպտու-
թիւնը ծայրայեղութեան հասցրեց, եւ մայրն
սկսեց երեխայի պէս հեկեկալով լաց լինիլ,
Արութիւնի սրտի վրդովմունքն այնքան սաստ-
կացաւ որ աչքերից արտասուք եկաւ: Չուզե-
նալով Պօղոսին ցոյց տալ իր սրտի քնքշու-
թիւնը, դուրս եկաւ տանից եւ արտասունքն

աչքերին նստեց մէկ տեղ եւ արտայայտեց իր
սրտի վիշտը հետագայ խօսքերով—

Արցունքն աչքերին, կարկառած ձեռքով՝
մօրըս եմ տեսնում,
Թէ երազիս մէջ թէ լոյս ցերեկով, մը-
տածմանց միջում,
Ո՛հ, մայր իմ, մայր իմ, մի՛թէ արժե՛մ
ես այդ կսկծանքին,
Սյգ անչափ սիրոյն եւ երանական պատ-
րաստ գգւանքին,
Ես չեմ ուրեմն մի դժբախտ էակ մոռց-
ւած ամենքից,
Քանի որ ունիմ անսահման սիրով ինձ
վիճակակից:
Թող ողջ աշխարհը ինձ արհամարհէ,
հոգ չունիմ բնաւ,
Ինձ բաւական է քո միակ սէրը եւ
գութը անբաւ:
Ո՛հ թէ ինչ յուսով եւ ինչ փափաքով
ինձ սնուցել ես,
Քանի՛ օրերով ծովապահութեամբ կեան-
քըդ մաշել ես,

Քանի՛ շաբաթներ պատուի, աղօթքով
Աստուած ես կանչել,
Քանի՛ սուրբի մօտ մոմով, մատաղով
ուխտ ես գնացել,
Քանի՛ որբերի եւ աղքատների դու կե-
րակրել ես,
Քանի՛ աղօթքներ եւ թիլիսմաններ վե-
րաս կարել ես,
Քանի՛ ցրտ անգամ դու իմ փոխանակ
հարւած ես ստացել
Անգութի ձեռքից եւ քանիցս անգամ
դառն արցունք թափել,
Որ ես բախտաւոր մարդ դառնամ մի
օր եւ շնորհալի,
Որ լինիմ պարծանք ազգակիցներիս եւ
քեզ սիրելի,
Բայց ես . . . մթնապաշտ հօրըս շնոր-
հիւ ընկայ սարէ սար,
Վերադառնալու, նորից ապրելու փրնտ-
րում եմ հնար.
Բայց իմ յոյսն արդեօք Աստուած . . .

* *
*

Ո՛վ . . . Աստուած իմ, Աստուած, Դու
բարի ես, Դու միշտ ողորմած.
Շատ ժամանակ է, որ Քո գթութիւնդ
երբէք չեմ յիշած.
Ների՛ր ինձ, ների՛ր, Հայր իմ Սրարիչ,
ես մեղաւոր եմ,
Դու ինձ շնորհել ես ուժ ու զօրութիւն,
ես մոռացել եմ,
Դու հրամայել ես լինել գործունեայ, ես
նոր եմ յիշում,
ես այսուհետեւ գործող կը դառնամ իմ
բոլոր կեանքում.
Գործունէութեամբ իմ մէջ կը գտնեմ ես
ինձ բարերար,
Գործունէութեան դէմ չը կայ ոչինչ ան-
հաս եւ դժւար.
Թող այս ձեռներբս, որ այժմ քաջա-
ւորջ՝ պարապեն դործով,
Թող այս ճակատը, որ այժմ լայնացած՝
ճոխանայ մտքով,
Թող այս ոտներս, որ այժմ ամրացած՝
ուղիղ ընթանան

Թող այս աչքերըս, որ այժմ բացած
նոր փայլ ստանան.
Յոժար եմ, յոժար, ամենայն անձամբ
գործունեայ լինել,
Հաստատուն յուսով, անվեհեր սրտով
միշտ յառաջ գիմել,
Դէպի նպատակ — դէպի կատարեալն եւ
դէպի բարին,
Որին ձգտելը մի անհրաժեշտ պարտք է
մարդկային . . .
Գու մի հաստատուն, ով իմ Սրարիչ,
կամք տուր ինձ միայն,
Իսկ քեզ վայել է միայն փառք պատիւ
այժմ եւ յաւիտեան . . .

Մէկ անգամ Սրութիւնն ու Պօղոսը
մի եղջերու ապանեցին, երկուքի զնդակն եւս
գիպել էր: Սրգէն երեկոյ էր եւ տունը հե-
ռու եւ իրանք էլ յոգնած, այս պատճառով
նոյն գիշերը մնացին մի աւերակ եկեղեցում:
Կրակ վառեցին եկեղեցու մէջ տեղը եւ սկսե-
ցին եղջերւի մսի փափուկ տեղերից փայտէ

շամիրներով խորովել, ուտել եւ մի եւ նոյն
ժամանակ խօսել որսորդութեան, այս եւ այն
վայրենի կենդանու բնաւորութեան մասին, թէ
ինչպէս որձ եղջիրուները սեպտեմբերից սկսած
ցլագու տալով դրմբացնում են բոլոր անտառ-
ները եւ կանչում են կովերին, թէ ինչպէս
կատաղութիւնից կուրանում, անխելքանում
են, թէ ինչ կատաղի կռիւ է սկսում բոլոր
որձերի մէջ եւ կովերն ընկնում են յաղթողի
ճանկը: Սրանց այս տեսակ նկարագրութիւնից
երեւում էր, որ որսորդները թէեւ կոպիտ,
խիստ նուրբ կերպով ուսումնասիրում են
վայրենի կենդանիների ամեն մի շարժումը,
նրանց բնաւորութիւնը:— Այս ժամանակները,
ասում էր Պօղոսը, որ աւելի փորձւած էր
այդ բանում քան թէ Սրութիւնը, բոլոր որ-
ձերը գնդակահար կը լինին, եթէ կովերը չա-
ղատեն նրանց: Որձերի աչքերը արիւնով լցւած
է լինում ոչինչ չեն տեսնում, բայց կովերն
իսկոյն նրանց քսւելով, իմաց են տալիս վերա-
հաս վտանգը եւ փախչելով փախցնում իրանց
ետեւից հարբած որձերին՝ բուղաներին:
Այս տեսակ խոսակցութիւնը բնականապէս

Հասցնում էր մինչեւ աղջկէքը, որոնք նոյն-
քան զգոյշ են, ինչքան վայրենի պախրի ե-
րինջները, եւ խօսում էին այս եւ այն աղ-
ջրկան վերայ:

Լսենք տեսները ի՞նչ են խօսում մեր
քաջ Հայկայ թողնիկները:

— Արութին, ասում են՝ պախրայ սպա-
նիլը մեղք ա. զորդ ա, էս միսն ուտում եմ;
ամմա սիրտս ասում ա՝ լաւ չես արել . . .

«Ամենայն տեղ նախապաշարմունք» ա-
սում է Արութիւնն ինքն իրան բայց չըմգի-
տելը գնելով՝ հարցնում է.

— Ընչի՞ ա մեղք, Պօղոս.

— Ասում են Քարամն անըծել ա:

— Հա՛ . . . դէ հըմի վո՞նց անենք, սպա-
նել ենք պրծել, էլ հօ չի սաղանալ: Ես շատ
եմ սպանել, Պօղոս, իսկի մեղքս չի եկել . . .

— Տօ ես քիչ եմ սպանել . . . Որ գա-
լիս ա գիւլլիդ աղաքին կաղնում, Քարամն էլ
ես մոռանում, բանն էլ. հենց որ սպանում
ես պրծնում, նոր ա Քարամի անէծքը միտ-
քըդ ընկնում . . .

— Պօղոս, ես էդ Քարամի անէծքը գի-
տեմ . . .

— Ի՞նչ ա ասում . . . Բէ՛ մատաղ,
Արթին ջան, հլա մի ասա տեսներմ ի՞նչ ա տեսի:

— Աօել ա՛
Սափար այլն օնդօրթընդա, բէշնդա

Բու դաղդա բիր մարալ սըզըդար, աղլար,
Ուզախ դայիլ, բու դըր Բին-գեօլ բաշընդա,
Բու դաղդա բիր մարալ ախ էդար, աղլար . . .

Բէ՛ մատաղ, Արութին ջան, մի ձէնով
ասա, ձէնով . . .

— Դէ անկաջ դիր.

Օւչի՛ գեօրըմ՝ զուռիաթընի արթմասըն,
Քիփրիգ ղոյուփ քիփրիգ ուստա չաթմասը՛ն . . .

ը՛ . . . ը՛ . . . ը՛ն . . .

Ղատաբ օլան մարալ աթի սաթմասըն,
Բու դաղդա բիր մարալ սըզըլդար, աղլա՛ն . . .

ա՛ . . . ա՛ . . . ա՛ր . . .

ա՛ . . . էյ . . . եարալի՛ ջանը՛ . . . ը՛ . . . ը՛մ . . .

ախ . . . աղիզը . . . ը՛ . . . ը՛ . . . ը՛մ . . .

— Բա՛հ, ձէնիդ մատաղ, Արութին, լա-
ցըս էկաւ . . . Եանի էլ ընչի՛ էր անըծում էդ
օրհնածը . . .

Քարամը Ասլու ետեւից գնալիս՝ երբ որ հասել ա Մին — գետի սարը, ընտեղ տեսել ա մի եարալու (վիրաւորաձ) պախրախով հորթերը կշտին տխուր, տրտում կանգնած: Եղբանը Քարամի սրտին շատ դիպել ա, ինքն էլ նստել ա նրանց կշտին ու նրանց սուգն աւրել:

— Խեղճ... քաղականէնց Պողոսը... Արութին, ես էդ Քարամի անումն իմացել եմ ամմա, իսկի չեմ գիտում, թէ դա ով ա ըլել, ինչ ա ըլել: Դու էդ էլ կը գիտենաս...

— Անկաջ դիր ես քեզ ասեմ: Մի տէր տէր ու մէկ մնլա են ըլել, էրկուսն էլ էրեխայ չեն ունեցել: Սրանք մէկ մէկու խօսք են տուել, որ թէ իրանց էրեխայ ըլի, ու մէկին տղայ, մէկէկինը աղջիկ, նրանք իրար ուզեն: Պատահում ա որ տէրտէրին աղջիկ ա ըլում, մոլլին տղայ: Աղջկայ անունը դընում են Ասի, տղի անունը՝ Քեարամ: Այ որ տարով կը մեծանայ, սրանք օրով են մեծանում: Ժամանակը որ հասնում ա, մօլլէն գնում ա տէրտէրի մօտ որ աղջիկն ուզի տէրտէրը նրան խօսք ա տալիս ճանփու գը-

նում, յետոյ ինքն աղջիկը վեր ա կալնում փախչում: Մօլլէն էդ չի իմանում, տղին ուղարկում ա, թէ դէ՛ գնա նշանածդ վեր կալ բեր: Քարամը գնում ա տէրտէրի տունը, տեսնում ա որ ոչ տէրտէր կայ, ոչ Ասի: Եդ որ իմանում ա, ջունուն ա դառնում, աղջը կայ էշխու սիրով վառում ա, աշըղ դառնում, ընկնում նրանց ետեւիցը: Ճանապարհին ինչ որ պատահում ա, մարդ, ծառ, ջուր, անձրեւ, ձիւն, քար, ուր, ամենքին էլ խաղով հարցնում ա, թէ իր Ասին չեն տեսել... Ամենքն էլ նրան պատասխան են տալիս, ու տեղը նշանց տալիս, մենակ մի չի նարի ծառ չի խօսում, պատասխան չի տալիս: Քեարամը խաղով նորան անիծում ա, Վէկ էլ չի նարին էն սահաթին չորանում ա: Մէկ էլ չի նարին էն սահաթին չորանում, մեռած մարդու մի քեալա ա պատահում, մարդու մի չոր գլուխ, սարնըվէր գլորելիս ա ըլում: Քեարամը խաղով կաղնացնում ա նրան, «կաղնիր, ասում ա, դու մարդու գլուխ ես, դահլիճ, ասում ա, դու կը գտնես նրան, ամ Քեալլէն ասում ա՝ դու կը գտնես նրան, ամ մա մուրաղիդ չես հասնիլ, դու կէրես, կը

փոթոթեա . . . ասմա՝ «Յանը՛ն Գեարամ, թու-
թո՛ւն Գեարամ, եան, Գեարամ» . . . Վերջը,
էլ ինչ գլուխդ ցաւացնեմ, գթնում ա Աս-
ուն: Սրանք իրար որ տեսնում են, աւելի են
գժւում մէկ մէկու սիրով: Ասլին էլ Գեարա-
մին ա ուզում: մի սաղ էլ նա ա ձեռքն
առնում, իրա սէրը խաղով իմաց տալիս Գեա-
րամին: Տէրտէրը որ տեսնում ա էլ ճար չը
կայ, Գեարամին ասում ա. «Թէ որ դու քու
խաղերովը բաց կանես իմ աղջկայ կուրծքի
մէր տւած արծաթէ կօճակնին, ես նրան
քեզ կը տամ» . . . Գեարամը խօսք ա տալիս,
սաղն առնում ա, չորում ա աղջկայ առա-
ջին: Տէր Աստուած, ինչեր ա ասում, ինչեր,
ինչեր . . . կօճակնին սկսում են բացել,
հէնց որ մնում ա մէկը, էն էլ ուզում ա
թէ բացի, մէկէլ ծէրիցը մէկէլ կօճակնին
էլի մէր են ընկնում, կօճկւում են . . . Ես-
պէս՝ խեղճ Գեարամը մի կողմից բաց ա ա-
նում իրան խաղովը, մէկ էլ կողմից կօճակ-
նին մէր են ընկնում, չունքի տէրտէրը թըլի-
սիմ ա ըլում արած, որ չը բացին: Եսպէս
խեղճ Գեարամը ասում ա, ասո՛ւմ, ասո՛ւմ,

ասո՛ւմ, մէկ էլ սաղը կրակ ա ընկնում վառ-
ւում, էդ կրակը դիպչում ա իրան, ինքն էլ
ա սկսում էրել: Ասլին ուզում ա թէ
հանգցնի, կշտին մի փարչ ա ըլում, վրայ ա
բերում ածում վրէն, հէնց իմանում ա թէ
ջուր ա, դու մի աօիլ նօթա . . . Էդ նօթն էլ
որ վրէն չի ածում, խեղճ քեարամը տեղն ու
տեղը երվում ա, դառնում մի անձղակոթ:
Նրան տանում են թաղում: Ասլին էլ չի հե-
ռանում նրա գերեզմանիցը: Սաղը ձեռին
էնքան ածում ա, սգում, լաց ընում, որ մէկ
օր էլ գերեզմանիցը կրակ ա դուռ գալիս
նրան էլ էնտեղ էրում . . . նրանց գերեզ-
մանի վրայ յետոյ էրկու վարդի թփեր են
բանում, էրկուսի մէջ տեղն էլ մի փշի ծառ:
Վարդերն իրանց ճղները մեկնում են, որ ի-
րար փաթաթւին, մէջ տեղի փշի ծառը չի
թողնում . . .

Կօպիտ Պօղոսի սիրան այնքան քնքշացաւ
այդ պատմութիւնից, որ աչքերն արտասուքով
լցեցան:

— Խեղճերն իրանց մութագին չեն հասել,
վերջն էլ էրել են . . . Սրութին, էրնէկ

ապա՛ չըլելիր, սրտումըս դարդ դառաւ: Դու — Դու շատ անխելք ես Պողոս . . . Այն, էդ դրուստ էլած բան խօմ չի, էդ հեքեաթ ա, մօգոնած բան ա, մարդը վճնց կէլի, մեռած մարդու գլուխը, ես ծառը, քարը վճնց կը խօսին . . .

— Ի՞նչ ա ասում . . . Ամմա ի՞նչ գալում տէրտէր ա ըլել, աղջիկը թուրքի չի տուել . . . Զէ՛, որ մօգոնուի բան ա, էլ ես նրա անըծքին չեմ հաւատար: Ախր էդ թուրքերը հորսկանութիւն անելու շնորհք չունեն, էնգուր ա անըծել հորսկաններին . . . Ուզեցել ա հայի աղջիկ տանի, էն էլ տէրտէրի . . . Իսկի մեր տէրտէրն իրա աղջիկը ինձ չի տալիս, ասում ա՛ ես հորսկանին աղջիկ չեմ տալ . . . Ես հիմի կը տեսնեմ, թէ վճնց չի տալ: Ես Բեարամի նման աչրդ չեմ դառնալ, որ ասի՝ արի աղջկանս կօճակնին բաց արա, մի գիշեր վեր կառնեմ ու հայդէ . . .

— Պողոս, էդ թողենք, խօսքը կտրեց Արութիւնը: Ես քեզ հետ խօսալու բան չատ ունեմ, տեղը չի եկել, որ ասեմ: Դու լաւ աղայ ես, քու սիրտը չար չի, ամմա շատ ես

անտաշ: Ագա, մօրըդ խաթրն ինչի՞ չես պահում: պառաւ կնիկ ա, կսկծից էրւած, խորոված . . .

Արութիւնը, որ ծածկել էր մի կեղծ դիմակով, ու խօսում եւ դատում էր Պողոսի հայեացքով, այժմ սկսել էր իր դիմակը յետ քաշել, որովհետեւ էլ միտք չունէր նրա չեղքած վիճակը, միւս կողմից իր մօր կառնած աներեւութապէս քարշում, տանում էին Արութիւնին, որի մէջ վառ ու պայծառ լինելով սիրոյ զգացմունքը, չէր կարողանում կարծրացնել մի այնպիսի սիրտ, որ ի բնէ չէր ստեղծւած կարծր լինելու . . . Արութիւնի առաջարկութիւնը՝ մօր վերաբերութեամբ, Պողոսի սիրտը բնաւ չը շարժեց, այդ զգացմունքը նրա համար մի խորթ բան էր, ոչ զգալի էր, ոչ էլ հասկանալի . . .

— Ի՛նչ, նրա քաւթաւ իմանք . . . պատասխանեց Պողոսը: — Ծօ. մի թող կորչի, բան չունի: Պառաւ մարդ հօ չէս, որ խրատ ես տալիս . . . Արութիւն, հա՛ ինձ անկաջ դի . . . Ես եւջընեցոյ անումը իմ պապերիցն եմ

լսել . . . Թէ որ դու նրանցից ես, հունա-
րդդ նշանց տուր . . .

— Ի՞նչ ես ասում, ի՞նչ ես ուզում ա-
նես . . .

— Ինձ քօմագ արա, Արուսիկն ջան . . .

— Ի՞նչ ա, ուզում ես տէրտէրի աղջը-
կանը փախցնես . . .

— Ինձ հետ արի, քու արեւին ղուրբան,
Արուսիկն . . .

— Ձեմ գալ, ես դաւի հունիմ, ինչ ուզում
ես, արա . . .

— Հը՛մ . . . չես գալ հա՛ . . . Էն տղի
հէրն անիծած, ու լ քեզ չսպանի . . . մի գալ
. . . էլ ձեր տան երեսը չես տեսնի . . .

— Էյ, լօռւայ արջ, բերանըդ քեզ պահի
թէ չէ՛ տեսնում ես էս խանչալը. սրանով իմ
հէրը շատ ղզլբաշի գլուխ ա կտրել, հիմի էլ
իմ ձեռքն ա ընկել . . . Ախմախ, տէրտէրը
քեզ համար ա աղջիկ պահել, որ դու քաշ
տաս չօլէ չօլ գցես . . . Թէ որ նա քեզ
սիրում ա, ինչի՞ էն օրը ջրի ճամփին քեզ
բիաբուռ արաւ, թէ՛ խնչեմ վրէ՛դ, դու ո՞վ
ես, որ քեզ ուզեմ . . . Քու տունը ծակւի

ոչ, մարդը մարդ ա, խողը՝ խող, արջն՝ արջ:
Ես էնքան հորականներ եմ տեսել, որ քու
գլխի մազի համբարքովը մին: Նրանք որ
մարդամէջ են մտնում, ոչով չի իմանում, որ
քօլի մարդիկ են, ամմա դու ամեն տեղ էլ
քու արջութիւնը նշանց ես տալիս: Ախրր ես
քեզ ի՞նչ եմ ասում, դու ինձ ի՞նչ: Մօրըդ
հետ ինչի՞ ես խանչալով խօսում, ա՛յ, ես քեզ
ինչ եմ հարցնում . . .

— Ի՛է որ ըտէնց ա ըտէնց, իմ աղ ու
հացը քու աչքերը քօռացնի . . .

— Ես քու աղ ու հացը չեմ կերել, որ
իմ աչքերը քօռացնի: Բա էնքան խողի ու
պախրի մներով առած աղ ու ալրիցն ինձ
փայ չունեմ: Մէկ օր էլ ա դարտակ յետ չեմ
դառել, քեզ նման չեմ ասել, որսըս կապել
ա . . . Կը կարմրես, հաբա, արջ . . .

— Ես արջ չեմ, ամմա դու է՛շ ես: Ղորդ
ա լեզուդ փոխել, ես ամմա էլի Ղարաբաղի է-
շերիցն ես . . .

Պօղոսի այս պատասխանը Արուսիկին
ցեղական ցաւագար տեղին դիպչելով, նրան
գլխացրեց: Նա ձեռքը դրաւ խանչալի կոթի

վրայ եւ մոռանալով Պօղոսի բառքառը, իր բարբառով արտայայտեց բարկութիւնը, ասելով.

— Սէրտն ասմա՝ երկաց էս սըհաթըմն ընի զամադ կոխէ էս լրկուտէն փորը . . . Այգեադա, քօթէթ, էդ հիւրքս էշ ասըմ . . .

— Բա . . . սա քաջքեր ա ունեցել, ես նոր իմացայ: Ախրը ես էլ եմ ասում, ինչի՞ իրանց քօլերը թողած՝ եկել ա մեր հանգերումն ա հօրսկանութիւն անում: Ախպէր, ես քաջքոտ մարդի հետ դաւի չունիմ. վեր կենամ ըռադ ըլիմ ըստեղանց: Էս ո՞րդիանց ո՞րդի էկաւ գլխովըն ընկաւ: Էնդուր են ասել «ոստանէն նադարաթ կրլի» է . . . Աէր քցես, սպանես, ով իմանայ՝ ինչ կասի: Փուշը որ փուշա, մի ծտի դալդայ ա անում: Ես էն վախտը փշից էլ բէթար պիտի ըլլիմ. սա էս սըհաթս իմ դալդումն ա նստած: Ասած ա, «գողումըդ նստեմ, միրուքըդ փետեմ»: Դըրուստ սրա բանն ա . . . Մի հետ սիլլա տամ, թխտը հետ շուռդուբանի կը տայ, սա էլ ա ուզում մարդի վախացնի: Փառք քեզ, զրկեա . . . Աւեր կենամ ըռադ ըլլիմ, սրա

արիւնը չընկնեմ . . . Ով գիգի՝ իրա մօր միեռեճարն ա . . . Էհ, ես էլ ինչ եմ ասում . . . Ով գիգի ո՞ր թոկից ա փախել. թէ լաւ մարդ ա, ինչի՞ իրանց տանը չի կենում . . .

Այսպէս ինքն իրան երկար մըմաւով Պօղոսը վեր առաւ հրացանը եւ ուղեց դուրս գնալ, որ մի անակնկալ տարաբախտութեան պատճառ չը դառնայ, բայց Արուսիւնը որ արդէն զղջաց իւր անհամբերութեան համար, չուղեց թողլ տալ նրան եւ կանչեց ետեւից սպառնալով.

— Էյ, ախմախ Լօռի, արի նստի տեղդ, թէ չէ՝ մի գիւլլա ա՛քու ջանը . . .

— Հա — Հա — Հա . . . Բըքջաց Պօղոսը: Ծօ քու գիւլիցն ո՞վ ա վախում, իմ գիւլէն քոնիցը պակաս ա . . . քաջքերդ . . .

— Արի նստի, արի. ես քաջքեր չունիմ . . . ես քեզ խօսք եմ ասում, քու լաւութիւնն եմ ուզում, դու ինձ ասում ես էշ ես . . .

— Բա ինչի՞ դու ինձ արջ ես ասում. դու որ ինձ չասես, ես էլ քեզ չեմ ասիլ: Բու աչքիդ գերանը դու չես տեսնում իսկի . . .

— Լաւ, լաւ, արի նստի: Քեզ հետ մարդ չի բարըշիլ: Ես ա քանի ամիս ա, մըտեղ հաց ենք ուտում, դեռ մին մինի չու չենք ասել, էդ քու հունարը չէր, իմ հունարն էր: Ես էլ որ քեզ նման ըլէի, պիտի ամեն օր ըսէնց կուէինք: Ես էլ չեմ ուզում ըստեղ մնալ. էդուց պիտի գնամ քաղաք: Դու մի ձի կը քրէհես, կը գաս պահարէն կը տանես:

— Քաղաք ինչի՞ ես գնում. ուզում ես մորթիքը տանես ընտեղ ծախսե՞ս:

— Ձէ. մորթիքը քեզ ըլին գիւի էլ, ես քեզանից փայ չեմ ուզում, փեթակնին էլ գիւի քեզ ըլին . . .

— Հը՛մ . . . խռովեցիր հա՛ . . .

— Ի՞նչ խռովելու բան ունիմ. բալքի դու ես խռովել, էնդուր ես ըստէնց ասում, արի բարըշենք, արի . . . մին մինի բախշենք . . .

— Արի բարըշենք — ինչի՞ դու չես գալիս ինձ մօտ, թէ որ բարըշիլն ուզում ես . . . Ուզում ես, որ ես գամ քու ոտըր . . . Դու ինքդ վեր կաց արի ինձ մօտ, ասա մեղայ Աստու, յետոյ ես քեզ կասեմ . . .

— Ի՛նչ որ ըստէնց ա, ոչ դու արի ինձ մօտ,

ոչ ես քեզ մօտ: Դու էլ վեր կաց, ես էլ: Դու դէպի ինձ արի, ես դէպի քեզ:

— Ի՛նչ լաւ ըստէնց անենք, դարաբաղցին անկոտորում կըլլի: Ես մի ոտ . . . դէ մի ոտ էլ դու առաջ դիր . . . Ես էրկու ոտ . . . հիմի մէկէլ ոտըդ փոխի . . . Ես իրեք . . . դէ ասա՝ մեղայ Աստու . . .

— Ինչի՞ առաջ դու չես ասում . . .

— Ձէ, առաջ դու պիտի ասես,

— Ձէ, դու պիտի ասես . . .

— Ո՛չ դու, ոչ ես, մըտեղ ասենք . . .

Մըտեղ ո՞նց ասենք, դէ դու ասա, ես էլ քեզ հետ կասեմ . . .

Վերջապէս «Մեղայ Աստու» ասելը գըլուխ չի գալիս: Սերտ սիրով գգվում են միմեանց եւ համբուրում իրար շրթունքից եւ յետոյ լուռ ու մունջ իրանց տեղերը նստում — մէկը խարոյկի այս կողմին, միւսն այն, մի հօգեկան անդորրութիւն եւ երանական զուարճութիւն զգալով . . .

— Արութիւն, քաղքումն ի՞նչ ունիս, որ ուզում ես գնաս, խօսեց վերջապէս Պօղոսը:

— Ընտեղ ընկերնի ունիմ, պիտի գնամ տեսնեմ: Երեւոյ մէջ միայն իմ հայրս: —

— Ընկերնիդ ի՞նչ են շինում ընտեղ . . .

— Վարժապետ են, էրեխէք են կարթա-
ցնում: . . .

— Բա ասում ես ընկերնի ունիմ . . .
Վարժապետ . . . Էրեխայ . . .

— Զարմանում ես հա՛. . . Մի զարմա-
նալ: Ես էնքան կարթալ գիտեմ, որ ձեր տէր-
տէրը իմ կէսի կիսի ղաղամ բան չի գի-
շում: . . .

— Հա՛. . . Դէ ըտէնց կասէիր: Է՛ . . .
հը՛մ . . .

— Ինչի՛ ես «հը՛մ» անում: . . .

— Դէ ասում են՝ շատ կարթացողը կը
գո՛ւնի, ես էլ: . . .

— Մի հաւատալ, շատ կարթացողը չի
գո՛ւնի, քիչ կարթացողը կը գո՛ւնի: . . .

— Բա մեր տիրացուն ինչի՛ չի գո՛ւնում,
ասում են քիչ ա կարթացել: . . .

— Էնդուր չի գո՛ւնում, որ հէնց իմանում
ա, թէ շատ ա կարթացել, որ գիտենար, թէ
քիչ ա կարթացել, կը գո՛ւնէր . . .

— Եանի դրուստ ես ասում, դու գրի
սեն ու սպիտակը ջոկում ես . . . ես չեմ
հաւատում: . . .

— Ինչի՛ չես հաւատում: . . .

— Դէ մեր գեղումն ով որ կարգալ գի-
շի, էլ մորթ չի անում: ասում ա՛ մեղք ա.
շնահորսն էլ չեն ուտում: ասում են՝ հա-
րամ ա: . . .

— Դրանք սարսաղ են, ինչ են գիտում
մեղքը ո՞րն ա, վարձքը որը: Բա ինչի՛ ուրիշի
մորթածն ուտում են: Դիւի մէկ չի, թէ կող-
գողացած, թէ կող-գողի հետ մըտեղ կերած:
Դրանց գլխումը խելք չը կայ, ինչ որ ըզորթ
ա, էն դրանց համար սուտ ա, ինչ որ սուտ
ա, էն ըզորթ: . . .

— Դու շատ դրուստ ես ասում, Արու-
թին: . . . Էլ դրանց խօսքին ես չեմ հաւա-
տալու: . . .

— Ինչի՛, թէ որ ըզորթ բան կասեն, ես
մի խելքը կըտրելու բան, հաւատա: . . .

— Դէ ես ի՞նչ եմ գիտում ըզորթը ո՞րն
ա, սուտը որը: Երկու տարին, ես թէ չէ՛ ե-
րեք տարին մի հետ անջախ եմ ժամ գը-

նում: Գնացած վախտըս էլ՝ մնում եմ պըր-
շած, զարմացած, մտքումս ասում եմ՝ եա-
րաք էս ի՞նչ են անում, ի՞նչ են ասում: Մտիկ
եմ տալիս ուրիշներին, երբ որ նրանք ծունդ-
են դնում, ես էլ եմ ծունդը դնում: Էրեսիս
խէչահանելն հօ գրուստ չեմ գիդում . . .
աղօթքներինցն էլ մի եւն եմ գիդում, մին էլ
տէր ողորմեան: Էդ էրկումն էլ էնդուր եմ
սուլորել, որ գրանցից շատ են ասում:

— Տէր ողորմեան շատ կասեն՝ էն էլ մեծ
պասին, եւր շատ չեն ասիլ . . .

— Ի՞նչ ես ասում, Արուծին, մեր տէր-
տէրը հէնց եւ ա, որ ասում ա, եւ հա եւ,
եւ հա եւ . . .

— Ում աչքերը որ գիր տարած ա ըլում,
նրա աչքին մենակ եւերն են էրեւում: Հալ-
բաթ ձեր տէրտէրի աչքերն էլա գիր տարել,
չունքի շատ կըլի կարթացած . . .

— Հա . . . Նրա աչքերին չեշմակ էլ
կայ . . . շատ չար տէրտէր ա: Մի հետ մի
լաւ չափալիս տաւ տիրացին. փոչ կենդա-
նի, ասում ա, նշանն ո՛ւր ա, ինչի ես հա-
նել: Ախրը գրքերի արանքներումը թղթի

կտորներ են դնում, նրանց նշան են ասում:
Արուծին, դու էդ գիտե՞ս . . .

— Գիտեմ:

— Դու սուտ ես ասում, Արուծին, չես
գիտում: Թէ որ դու կարթալ ես գիդում,
աբա ասա, էն զագի անումն ի՞նչ ա, էն որ
գիրը դնում են վրէն, կարթում . . .

— Նրան կասեն գրքակալ . . .

— Հա, գրքակալ, գրքակալ . . . Էդ գըր-
կալի անումն ոչուլ չի գիտում, ես էլ մեր
տիրացիցն եմ իմացել . . . չէ՛, լաւ գտար:
Արուծին, դու որ ըտենց լաւ կարգացող ես,
բա ինչի՞ մի օր մեր ժամը չես գնում:

— Մենք հէնց ամեն քշեր էլ ժամերումն
չենք ըլում: Տրէս էս ժամ չի: Պօղոս, հիմի
քու խելքովդ, Աստոծ մեծ կըլի, թէ՛ էս
ժամը . . .

— Հալբաթ Աստած մեծ կըլի . . .

— Աստած որ ժամիցը մեծ ըլի, էլ կը
կարա՞յ ժամումը տեղաւորուիլ . . .

— Բա դու չես տեսել ժամի Աստածը . . .

— Էն Աստործու պատկերն ա, ինքը հօ չի:
Աստած շատ մեծ ա, շատ է շատ . . . Նրա

պատկերը վրոնց որ ժամումն ենք դնում, որ
ամեն մարդ տեսնի, ընէնց էլ պէտք ա մեր
սրտումը, մեր մտքումն ըլի: Մեր սրտումն
ինչքան մեծ բան ասես, կը տեղադրուի: Երբ
որ Աստուած մեր սրտումը կը լի, նա միշտ
մեզ հետ կը լի, էլ ոչ մենք նրան ման կը
գանք, ոչ էլ նա մեզ: Հիմի դու էս ասա. մէկ
մարդու սիրտ որ խտակ չըլի, էլ ընտել Աս-
տուած կը կենայ:

— Դու էդ ինչեր ես ասում, խոր խոր
տեղերից ես խօսում: Արուսթին, դու էն մեծ
գիրը կարդացել ես, էն որ ասում են՝ ինչ
ասես՝ միջին կայ. ով որ, ասում են, էն դիւի
կարդացած ըլի, կը գժլի:

— Ես էն չիմ (դիւի) կարդացել եմ,
Պօղոս. . .

— Ի՞նչ ա ասում . . .

— Հաւատա՛:

— Դու բալքի չես գիտում, թէ ես որ
գիրքն եմ ասում: Նա մեծ ա է՛, շատ մեծ:
Մեր տիրացուն որ խտտում ա, անջախ ա
տանում ժամ, էնքան ծանդրա: Աշխարհքիս

տակին ինչքան որ սրբեր են ըլել, բաներ են
ըլել, չիմ էլ նրա միջին գրած ա: — Դիտեմ, գիտեմ, ես էն դիւի կարդա-
ցել եմ:

— Բա որ կարդացել ես, ինչի՞ բա մի օր
էլա նրա միջի սրբերիցը մի բան չասեցիր:

— Դէ հիմի արի ասա էլի՛ն. . . Միտքս
վրէս չէր, թէ չէ՛. քեզ շատ բան կը պատմէի:
Քո ուզած սրբերի տեղակ ես քեզ կը պատմէի
մեր ղօչաղ պապերիցը, որ իմանայիր, թէ
մենք ո՞վ ենք, ի՞նչ ազգ ենք ըլել ու հիմի
ի՞նչ օրն ենք ընկել:

— Դէ հիմի ըլի, մի էրկու բան էլա
ասա, որ մտքումս պահեմ, էլ քեզ մօիցս չը
բցեմ:

— Հիմի ի՞նչ ասեմ, Պօղոս: Հիմի միայն
էնքան կասեմ, որ մենք հայ ենք հայ: Ինչ-
քան որ հայեր կանք, դիւի էլ ախպէր ենք,
դիւի էլ մի հօրից ու մի մօրից ենք բհամ
էկել: Մեր պապի պապի, նրա էլ ապապապի
անումը ՀԱՅԿ ա ըլել, էնդուր ենք մենք հայ
ասում:

«Մեր պապ Հայկը էնպէս մի քաջ տղամարդ-

ա ըլել, որ իր որդոց ու թոռների հետ հա-
ղար հաղար մարդի հետ ա ըլել կուլեխո-
ւնքան ջանով ա ըլել, որ նրա նետ ու անեղը
տասը մարդ կարալիս չի ըլել տեղիցը ժաժ
տալ: Նա մի դուշման ա ունեցել, անուամբ
Բէլ: Էս Բէլն էլ էնքան աժդահա, էնքան
ջանաւար մի մարդ ա ըլել, որ էն ժամանա-
կին ինչքան մարդիկ են ըլել, աշխարհիս վրայ
չիմնին էլ իր ձեռքի տալին ա հաւաքել, դի-
փունանքն էլ նրան գլուխ են վէր բերել, ա-
սել են՝ «Մեր Աստոծը դու ես որ կաս,
ուրիշ Աստոծ չենք ճանաչում»: Մեր պապ
Հայկը նրան գլուխ չի վեր բերել, ասել ա՝
«դու շուն ես, դու աղւէս ես, դու ո՞վ ես,
ի՞նչ ես, որ ես քեզ գլուխ վէր բերեմ»: Բէլը
բարկացիլ ա, անհամբարը դօշուն
ա հաւաքել ու գնացիլ, որ մեր պապ Հայկին
սպանի: Արեւին մատաղ մեր պապ Հայկի
ասել ա՝ «Տղէք ջան, դօշաղ կացէք, իմ ա-
նումը չը կտորէք, ես դրա ջամբանքը էսօր
դուրդ ու դուշի փայ կը շինեմ»: Հէնց ըտէնց
էլ արել ա: Հաւաքել ա իրա տղոցն ու թոռ-
ներին, գնացել ա Բէլի անհամբարը դօշունի

անաջը կտրել: Իրա նետ ու անեղը որ զլել
ա, վրայ արել, նետը գիւլի նման գժժալով
Բէլի սրտին ընէնց ա դիպել, որ պղնձով ծած-
կած դօշի միջովն անց ա կացել, մէջքովը
դուրս եկել: Աժդահա Բէլը պառաւած ա-
ճարքու նման ճրճըռալով, գլորւել, վէր ա
ընկել, աստկող հաւի նման կլափին տալով
շունչը փչել: Եւ ծայրի ջիզոյց, անաշար
ցիւլ՝ — «Ի՛հ, հիմի հասէք, տղէք ջան, — ձէն
ա տւել մեր պապ Հայկը, — դէ հիմի հասէք
էդ անիծածներին կոտորեցէք, որ էլ մեր աշ-
խարհումը ոտը չը դնեն»: Եւ ապա ա գալիս ամ
մէջ «Բէլի դօշունը որ տեսնում են իրանց
պաշտած աստծուն սատկացրած՝ դողում
սարսափում են: Հայկի ասուան տղէքն ու
թոռները որ հասնում են, ընկնում նրանց
մէջը, ոչխարների նման ջարդում, նրանք
էրեսները շուռ են տալիս փախչում: Էդ օր-
ւանից դէտը էլ ոչով չի համարձակում մեր
աշխարհքի վրայ կռիւ գալ, Հայկի անունն էլ
մըհրում ա մեզ վրայ: Ու մեր աշխարհքի
վրայ, մենք առում ենք ՀԱՅ, մեր աշխարհը
էլ ՀԱՅԱՍՏԱՆ: Եւ ծանոթիմ ձեռքով մանկ

— Բահ, նրա արեւին մատաղ, հրէն տղամարդն է, Մենք էլ պիտի ասենք մարդ ենք էլի, փափախ ունենք գլխներին: Բա հիմի խի ենք ըսենց վատացել, Արուսթին, բա չենք ամանցում: — Էնդուր ենք վատացել, փչացել, կնիկ դառել, որ մեր պապին թողած, բէլերին ենք պաշտում, ըղորթը թողած մեզ սուտ բաներ են քարոզում: Ինչիդ ա պէտք, դու — հիմի իմացար, թէ ինչ մարդ ա ըլել մեր պապը: Ով որ իր պապին չը քաշի, նրա նման չը լի, նա պէտք ա նրա հալալ թողը չըլի: Թէ որ սաղ կը մնամ, մէկ օր էլ կը պատահենք մին մինի, էն վախտը էսպէս բաների վրայ շատ կը խօսենք: Ասած ա, «Սար սարի չի ռաստ գալ, մարդ մարդի ռաստ կը գայ»: Ինչ զօջաղ կաց, մենք յետոյ շատ բաներ կանենք: — Քու բերանին մատաղ, Արուսթին: Ասած ա, «Առաջին տեսնելիս ընկեր, վրայ էրկուսին՝ ախպէր»: Մէկ էլ որ գաս, իմ ախպէրը կըլես, իմ մեծ ախպօրս անունն էլ էր Արուսթին, էնդուր ա իմ մէրը քեզ որդու նման սիրում: Ողորմած հոգին հարուր թուրքի

չէր ասիլ, թէ Աստուած ա ստեղծել. թէ որ նրա անումը մտքիցս կընկնի, քու անումն էլ կընկնի: Հիմիկուց դէնը դու իմ ախպէր Արուսթինն էս:

— Մէնակ ես չեմ քո ախպէրը, ինչքան որ հայեր կան, դիւի էլ մեր ախպէրքն են, քու մէրն էլ իմ մէրն էլ ա, դիւիունանց մէրն էլ: Պօղոս, դու նրա սիրտը մխիթարի, պատիւը պահի: Քու օրումը նրան մի քաղցր խօսք չես ասած, մի անգամ նրա սիրտը չես շահած, էդ լաւ չի, Պօղոս, լաւ չի, Աստուած չի վեր կաշնիլ, կը բարկանայ գլխիդ:

— Հաւատա՛, Արուսթին ջան, հէնց հիմի գնամ թէ չէ, պիտի մօրս ծծերիցը պահեմ, մեղայ ասեմ: Էլ իմ օրումը նրան չօռ չեմ ասիլ, միշտ «ջանով» կը խօսեմ: Խեղճը կը զարմանայ, կասի՝ «Էս վոնց էլաւ, որ ըսէնց էլաւ»: Հալալ ըլի քու կերած կաթը, Արուսթին ջան, իգիթ ես, իգիթ . . .

— Դէ լաւ, շատ մի գովի: Էնքան խօսեցինք որ լուսացաւ: Դէ, մնաս բարով, ես գնում եմ:

— Գնաս բարով, քե մատաղ, — ասաց Պօղոսը,

եւ նրա աչքերը լցւեցին արտառուներով: Մեր տղէքը համբուրեցին միմեանց. Արութիւնը հեռացաւ ուրախ զրւարթ, իսկ Պօղոսն ընկաւ խոր տխրութեան եւ մտածութեան մէջ:

— Ո՛վ էր սա, որտեղից եկաւ. ինչո՞ւ եկաւ. ինչո՞ւ քաժին չստացաւ մեր աշխատանքից. եւ սրա նման շատ հարցումներ արաւ ինքն իրան Պօղոսը եւ վերջն այն եղբակացութեան եկաւ, որ Արութիւնն մի անգին գիւտ էր իր համար, բայց ինքը չիմացաւ նրանից օգուտ քաղել բարոյապէս: Այս գէպից յետոյ Պօղոսի մտածութեան եղանակը փոխեց, նա սկսեց երեւակայել իրան մի այլ աշխարհ, եւ միշտ կարօտով սպասում էր Արութիւնին, որ նա գայ եւ մոցնէ նրան այդ նոր աշխարհը: Արութիւնն այլ եւս չը հանդիպեց Պօղոսին, բայց նրան հանդիպեցին Արութիւնի նման մարդիկ, որոնք հետզհետէ ծնունդ առան եւ ժամանակակից լուսաւոր մտքերը տարածեցին մեր երկրի մութ ու մոռացած խորշերում եւ անկիւններում:

5033-50 m7

291

1/10

2007

5623
5624
5625

2013

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0432968

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0432967

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0432966

2013

